

ÎN TRE TEXTUL SURSĂ ȘI MANIFESTĂRILE OPEREI DIVULGATE

Secvențe de documentare aplicată articulării tipografice a unui sistem de producție multi-format

doi.org/10.24193/SUBBiur.70(2025).4.193-250^{*} · publicat la: 20 iulie 2026

Dorin JOREA^{*}

Rezumat. În prezentul articol vom descrie implementarea, pentru o revistă universitară, a modelului de publicare multi-format ce pornește de la o unică sursă a expresiei operei autorului, într-un flux de editare și tehnoredactare inovator.

Tehnic, analizăm condițiile și posibilitatea adoptării, dar și a adaptării unor soluții *open source* de ultim moment, anume Quarto și Typst, prin scripturi proprii, la cerințele editoriale specifice domeniului juridic. Prezentul text, precum și întregul număr în care a fost publicat, e dovada unei adoptări de succes. Cititorii vor decide dacă adaptarea este și ea reușită.

Vom deschide paginile cu o provocare: explicarea diferențelor funcționale, nu doar estetice, dintre modurile de marcare a unui text în contextul redactării și editării acestuia. Corecta marcare a intenției

^{*} Dorin JOREA: dr. în drept; asist.univ., Universitatea Babeș-Bolyai, Departamentul de drept privat, Cluj-Napoca; e-mail: dorin.jorea@law.ubbcluj.ro[^]; ORCID: [0000-0002-7054-392X](https://orcid.org/0000-0002-7054-392X)[^].

Toate drepturile de autor asupra operei rămân autorului Dorin JOREA, care o pune la dispoziția publicului sub licența Creative Commons Atribuire-Necomercial-FărăDerivate 4.0 Internațional (CC BY-NC-ND 4.0)[^], creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0[^].

auctoriale e cheia întregului lanț de conversie, de aceea trebuie explicată corespunzător.

Vom prezenta apoi deciziile, dar și etapele parcurse în implementarea inovațiilor tehnologice amintite: de la calculele proporțiilor aferente compoziției tipografice, la cele privind conceperea și designul formatelor electronice de distribuție a operelor. Acestea din urmă sunt, din cunoștințele noastre, inedite în sfera publicisticii universitare românești: preluarea paginatiei ediției tipărite în formatele HTML și EPUB ce permite citarea prin indicarea paginatiei formatului tipărit indiferent de cel efectiv consultat, depistarea automatizată a identificatorilor ECLI, ELI ori CELEX și crearea de URL-uri care le caută direct în bazele de date ce dețin documentele respective, integrarea procesului de citare automatizată pe baza regulilor de citare proprii domeniului juridic românesc etc.

Cuvinte-cheie: design tipografic, tehnoredactare digitală, acces deschis, automatizare, open source, Quarto, Typst, Markdown, marcare descriptivă, marcare de prezentare

Between the source text and the manifestations of the published work

Sequences of applied documentation in the typographic articulation of a multi-format production system

Abstract. In this article we describe the implementation, for a university journal, of the multi-format publishing model that uses the single source model containing the expression of the author's work, within an innovative editing and typesetting workflow.

On the technical side, we analyse the conditions and the possibility of adopting — and *adapting*, through scripts of our own — cutting-edge open-source solutions, namely Quarto and Typst, to the editorial requirements specific to the field of law. The present text, along with the entire issue in which it is published, is proof of successful adoption. Readers will decide whether the adaptation succeeded as well.

We open with a challenge: explaining the functional, not merely aesthetic, differences between the ways a text can be marked up during writing and editing. Correctly marking up authorial intent is the key to the entire conversion chain from the single source, and must therefore be properly explained.

We then present the decisions made and the stages covered in implementing the aforementioned technological innovations: from computing the proportions of the typographic composition to conceiving and designing the electronic formats for distributing the works. The latter are, to our knowledge, unprecedented in Romanian academic publishing: the preservation of the print edition's pagination in the HTML and EPUB formats, which allows readers to cite the print pagination regardless of the format actually consulted; the automatic detection of ECLI, ELI or CELEX identifiers and the creation of URL lookup queries that look them up directly in the databases where those documents are held; the integration with reference managers and automated citations based on the conventions specific to Romanian legal writing, and more.

Keywords: typographic design, digital typesetting, open access, automation, open source, Quarto, Typst, Markdown, descriptive markup, presentational markup

CUPRINS

Introducere	196
Despre marcarea textelor	199
A Observații editoriale	199
B Confuzia și sursa sa	204
1 Soluții practice	209
2 În rezumat	210
Un nou sistem de editare și publicare	211
A Metoda	215
B Proporții tipografice	216
C Un calculator tipografic	218
D Deciziile tipografice	221
1 Caractere tipografice, licențe și încorporarea fonturilor	221
2 Setarea dimensiunii corpului de text	222
3 Interlinierea	223
4 Alineatul	223
5 Notele de subsol	225
6 Machetarea	227
E De la formă la formate	227

1	PDF	227
2	HTML	230
3	EPUB și Kindle	236
4	JATS XML	238
F	O pregătire pentru viitor	239
	Controlul fluxului editorial și beneficiile reale	240
A	Fluxul tehnoredactării	240
B	Beneficii	241
	Concluzie	245
	Bibliografie	247

INTRODUCERE

Revista de drept a Universității noastre încheie, cu numărul curent, cel de-al cincizecelea *volum* de apariție editorială neîntreruptă sub denumirea actuală: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia*.

În semn de prețuire și respect față de colaboratorii și cititorii săi, îi dăruim o compoziție tipografică nouă. Alături de revigorarea *grafică* și tehnică a vechilor formate HTML și PDF, am implementat și altele, noi: EPUB și JATS XML în contextul adoptării unui nou flux editorial și de tehnoredactare și a alinierii la bunele practici editoriale occidentale.

Dar de ce multiple formate? Din 2008, SUBB Iurisprudentia apare atât în versiune tipărită cât și în format digital, gratuit¹.

¹ A se vedea pagina istoricului revistei din arhiva site-ului: <https://arhiva-studia.law.ubbcluj.ro/istoric/>, arhiv.: <https://perma.cc/F9FW-3JC3>. Numărul doi din 2008 publică lucrările unui colocviu: „*La recodification et les tendances actuelles du droit privé*” organizat de asociația Henri Capitant, în colaborare

Prin decizia de a publica în formate multiple, redacția a plasat SUBB Iurisprudentia printre revistele de drept de pionierat din România. Nu doar cititorii au putut avea acces la textele sale online, gratuit, dar și autorii au putut trimite texte spre recenzare și au obținut, fără cost, ajutorul necesar publicării celor acceptate.

Modelul de utilizare a unei surse unice² în vederea generării formatelor multiple nu era nou nici măcar în 2008. Avantajele preconizate ale modelului sunt și azi multiple: corectarea materialului și a eventualelor erori de redactare se realizează asupra unui singur document, producția se automatizează în contextul generării multiplelor formate, textul sursă permite regenerarea formatelor de distribuție cu noi funcționalități, pe măsura implementării acestora în viitor etc. Toate operațiunile trebuie însă să se realizeze sub o atentă supraveghere. În redacții, practicile de manipulare a textului sursă și convențiile de etichetare trebuie documentate și transmise mai departe noilor generații, iar colaborarea cu editura și imprimeria rămâne esențială.

Repunerea în pagină a revistei a pornit de la acest model și de la o experiență editorială care ne-a dat încrederea că îl putem implementa la maximul său potențial. Compoziția tipografică a trebuit să fie și ea pe măsură pentru a ajunge să se piardă în spatele mesajului scris, pentru a-i fi suport și a servi cititorului cele mai frumoase *forme* imaginate de noi. Iată, un dublu deziderat: structural (informatic), dar și grafic (de prezentare).

cu facultățile de drept din cadrul Universității București, Babeș-Bolyai din Cluj și „Alec Russo” din Bălți, între 9 și 12 octombrie 2008. La deschiderea numărului unu din 2009 se anunță deopotrivă noua periodicitate: de patru numere pe an, cât și distribuirea, pe viitor, în format digital, online: <https://arhiva-studia.law.ubbcluj.ro/articol/282/>, arhiv.: <https://perma.cc/J8EX-Y574>.

2 În eng.: *single sourcing*.

Procesul a scos în evidență însă nevoia de a explica distincțiile pe care și autorii trebuie să le facă între *modul în care arată un text* și *modalitatea de stabilire și descriere a structurii sale*³: tehnic între diferitele moduri de marcare din textul sursă⁴. Aceasta întrucât înțelegerea modului în care interacționăm cu marcajele, ca cititori, diferă de modul în care ar trebui să o facem ca autori sau editori.

După ce vom prezenta această etapă preliminară (I), vom aborda noul sistem de editare și publicare implementat, calculatorul tipografic prin care proporțiile paginii au fost derivate matematic, precum și trecerea de la textul sursă, ca formă de referință, la formatele multiple de distribuție (II), unde vom încerca să indicăm beneficiile fiecărui format precum și inovațiile aduse celor preexistente. Controlul fluxului editorial și beneficiile reale aduse de noul sistem (III) vor încerca să convingă dacă întregul efort de implementare este sau nu de urmat și de alte reviste în regim de publicare deschisă — și nu numai.

Sperăm ca, în concluzia finală, să putem găsi răspunsul la întrebările centrale reieșite din aprofundarea acestui demers: care este raportul dintre efortul depus în implementare și beneficiile concret obținute⁵. Totodată, ce avantaje concrete

3 [ANON.], How Books and Journals Are Produced, în: *The Chicago Manual of Style Online*, online: <https://www.chicagomanualofstyle.org/help-tools/production-technologies.html>[↗].

4 Există, aparent, șase tipuri distincte de marcare a textului: 1. marcarea prin punctuație, 2. marcarea de prezentare, 3. marcarea procedurală, 4. marcarea descriptivă, 5. marcarea referențială și 6. meta-marcarea. „Dintre acestea doar trei sunt în competiție: marcarea de prezentare, cea procedurală și marcarea descriptivă [t.n.]” (James H. COOMBS, Allen H. RENEAR, Steven J. DEROSE, Markup systems and the future of scholarly text processing, în: *Commun. ACM*, vol. XXX, nr. 11, pp. 933-947, p. 938, online: <https://doi.org/10.1145/32206.32209>[↗]).

5 În cazul unei reviste universitare ce folosește platforma OJS (pentru fluxul editorial și publicarea online) și Quarto ca sistem de producție alături de TYPST

există pentru cititori și cum pot autorii și editorii să își pregătească mai bine materialele.

DESPRE MARCAREA TEXTELOR

I

A OBSERVAȚII EDITORIALE

La o primă vedere, munca efectuată de noi – la repunerea în pagină a revistei – pare a fi doar una de design tipografic⁶ și de programare: am stabilit reguli de prezentare pentru elementele

și o extensie creată de noi împreună cu multiple filtre scrise în limbaj Lua, într-un ecosistem orchestrat de scripturi Python.

- ⁶ Cuvântul *tipografie* cunoaște multiple accepțiuni. În română, definițiile sunt modeste: un sens primar, de „meșteșug, artă de a tipări”, și unul secundar, de „întreprindere sau atelier în care se execută operațiile de tipărire” (DLR, s.v. „tipografie”). În franceză, în sens strict, tehnic, *typographie* desemnează procedeul de imprimare în relief, cu caractere mobile (TLFi, s.v. „typographie” [sens A]). În uzul contemporan însă, cuvântul s-a îndepărtat de procedeul fizic de imprimare, ajungând să denumească concepția grafică a unei lucrări, indiferent de tehnica folosită; prin metonimie, TLFi înregistrează și sensul de „*manière dont est composé un texte*” (s.v. „typographie” [sens B]). Definiția strictă este reținută și de Victor LETOUZEY, *La typographie*, ed. a 2-a, Presses Universitaires de France, 1970, online: gallica.bnf.fr [distrib.], <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k33570760/>. Pentru uzul contemporan: „... *quel que soit le procédé d'impression, la typographie est la conception graphique d'un ouvrage*” (*Dictionnaire de français Larousse*, s.v. „typographie”, online: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>). Sinteza cea mai cuprinzătoare o oferă Alain Rey: „... *Le mot englobe les techniques de composition et d'impression, la conception et la réalisation de polices de caractères. C'est l'un des aspects créatifs et artistiques de la maîtrise d'une écriture.*” (DIAGONAL SAS, *Dictionnaire historique de la langue française*, [app. IOS], Alain REY [coord.], v. 5.1(1), Dictionnaires Le Robert/Sejer, Paris, (2018), s.v. „typographie”).

de text ale revistei și le-am implementat într-un flux de conversie de la un document sursă la formate multiple de distribuție.

Însă întregul proiect pe care vi-l prezentăm e construit în jurul distincției dintre diferitele tipuri de marcare⁷ ale textelor în format digital. Dintre acestea, vom puncta distincțiile dintre marcarea prin punctuație, cea prin semnale vizuale (denumită și de prezentare) și marcarea prin descriptori. Ultima categorie de marcaje și reguli de aplicare a acestora poartă denumirea de marcare descriptivă.

Am început să citesc înainte de a scrie și de a folosi un calculator.

Iar când am început să scriu, am învățat să dactilografiez pe o mașină de scris înainte de a ști să folosesc un procesor de text. [Autorul]

De la textul citit, la cel dactilografiat – un proces de imitație. Astăzi citim de pe ecrane, dar suntem tributari efortului depus de scriitorii, editorii și tipografi ce au știut și să scrie, și să imprime pe hârtie pentru un public ce citea de pe aceasta.

Deopotrivă în formatul tipărit, cât și în cel digital, punctuația⁸ și regulile de imprimare au jucat rolul central în structurile textului pe care îl citim.

În acest proces, de imprimare a textelor lungi, arta tipografică a purtat cu sine sarcina de a face textul lizibil, dar și de a-l împărți, segmenta vizual în unități sintactico-semantice⁹ și de a semnala

⁷ A se vedea, *supra*, n. 4.

⁸ Punctuația însăși e definită ca un „sistem de semne și de procedee grafice și de reguli care marchează în principal segmentarea unui text în unități sintactico-semantice și redă, în același timp, de cele mai multe ori, și aspecte prozodice [...] și semantico-pragmatice.” (Cristiana ARANGHELOVICI, Ana IORGA MIHAIL, Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU, *Punctuația limbii române* [în continuare: *Punctuația*], Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU [coord.], Univers Enciclopedic Gold, București, 2025, p. 15).

⁹ Lucrarea Cristiana ARANGHELOVICI *et al.*, *Punctuația*, deși nu îmbrățișează terminologia noastră legată de marcaje, realizează o foarte bună punere în evidență a distincțiilor dintre semnele de punctuație, pe de o parte, (a căror utilizare conduce la marcări de punctuație), și procedeele de punctuație și evidențierile grafice, pe de cealaltă parte (ce conduc la marcări de prezentare).

ce este relevant pentru cititor¹⁰ prin manipularea formei tehnice a textului.

A existat și există, mai mult sau mai puțin perceptibil, o îndatorire a tipografului și, mai nou, a tehnoredactorului, de a evidenția părți din text pentru a sugera rolul acestora. Canoane tipografice s-au construit în jurul marcajelor pe care, ca cititori, le percepem vizual și, ulterior, le interpretăm atunci când intrăm în contact cu textul scris.

Iată unele semnale pe care le recunoaștem și la care reacționăm: setarea unui text într-un corp mai mare ori într-un alt font ce sugerează, pentru textul respectiv, un anumit rol: de titlu sau subtitlu; marcarea adreselor URL care conțin și un *hyperlink* prin colorarea textului și sublinierea lui; utilizarea marcării notelor de subsol prin semne grafice; numerotarea paragrafelor; scrierea cu alineat sau doar distanțarea paragrafelor între ele; marcarea textelor în caractere **înnegrite**¹¹, *cursive* sau sublinierea lor, utilizarea de note marginale; atașarea de descrieri pentru imagini și figuri etc. Nu în ultimul rând, amintim încăpățânarea de a marca citatele doar

10 „Although many books define the purpose of typography as enhancing the readability of the written word, one of design’s most humane functions is, in actuality, to help readers avoid reading.” (V.: Ellen LUPTON, *Thinking with type: a critical guide for designers, writers, editors, & students* [în continuare: *Thinking with type*], ed. a 2-a, Princeton Architectural Press, New York, 2010, p. 87).

11 Posibil greșit denumite aldine în română, însă cu o consacrare tipografică veche. (Iată ce puteam citi în lucrarea „Cartea tipografului”: „Litera aldină adică aceia a cărei floare este mai neagră, mai groasă [...] Această literă este aldină, numită și semi-grasă, sau halbfet [sic., corect *halbfett*], „romană” pe corpul 10 (garmond)”. Acesteia i se adăuga litera compactă, sau bloc.” V.: Virgil MOLIN, *Cartea Tipografului*, vol. I, Uniunea camerelor de muncă, București, 1939, p. 21). Nici italiana și nici franceza nu folosesc denumirea de *aldine* pentru caracterele semi-grase (it. *grassetto/neretto*, fr. *gras*), rezervând *aldin* pentru italice întrucât sunt atribuite, nominal, lui Aldus MANUTIUS.

în cursive¹² și a considera că această marcă e recunoscută de toți ca fiind un semn al citării¹³ când „semnele citării” sunt, atât în română, cât și în alte multe limbi, ghilimelele¹⁴.

Vedem o funcție a elementelor de evidențiere tipografică alături de semnele de punctuație; vedem – adesea – o confuzie

- 12 Preferăm *cursive* în locul noțiunii de *italice* sau *aldine* întrucât avem surse din epoca creării lor care le denumesc așa și, mai mult, familia de caractere alesă de noi pentru revistă are *veritabile caractere cursive*, nu doar înclinate. (Pentru denumirea de *cursive* sau „caractere de cancelarie”, a se vedea pasajul din dedicația *Ad [...] Caesarem Borgiam* a lui Hieronymus SONCINUS, în care acesta laudă creația lui Francesco DE BOLOGNA, arătând că această formă de literă se numește *curfiva* sau „*o vero cancellarefca*” și că este pe nedrept revendicată de Aldus MANUTIUS. V.: Hieronymus SONCINUS, *Ad illustrissimum et excellentissimum principem Caesarem Borgiam, Aemyliae ac Valentiae ducem etc. et Sanctae Romanae Ecclesiae vexilliferum*, în: *Opere volgari di Messer Francesco Petrarca*, Hieronimo Soncino, 1503, f. A6v, online: <https://www.digitalcollections.manchester.ac.uk/view/PR-SPCC-16096/10/>. E evident că orice discuție, în termenii de azi, cu privire la vreun drept asupra caracterelor tipografice create pentru Aldus MANUTIUS e anacronică și ar trebui evitată. Caracterele italice (au fost desenate/tăiate în mai multe fonturi/seturi). Aparțin istoriei. Se pot denumi și aldine, și italice, și cursive, deopotrivă!).
- 13 Din punctul lor de vedere, marcarea citatelor e prezentă, din punctul nostru de vedere, utilizarea caracterelor cursive e cel puțin discutabilă pentru marcarea citatelor și se abate de la normele de citare. Soluția e însă de a le explica că e cazul să schimbe marcarea de prezentare în marcarea de punctuație. Ghilimelele, ca semne de punctuație conferă o claritate asupra rolului pasajului. Inclusiv citatele-bloc trebuie marcate între ghilimele. Dar despre acest lucru, cu altă ocazie. O marcarea descriptivă ar presupune crearea unor balize care să indice că între acestea e un citat. e.g.: <quote>„lorem ipsum”</quote>.
- 14 Cristiana ARANGHELOVICI *et al.*, Punctuația, p. 55; ACADEMIA ROMÂNĂ, INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN - ALEXANDRU ROSETTI”, *Îndreptar ortografic, ortoepic, morfologic și de punctuație*, Gabriela PANĂ DINDELEGAN [coord.], ed. a 6-a, Univers Enciclopedic Gold, București, 2024, p. 43; Dorin JOREA, Citarea în elaborarea textului-despre-drept: Citare, citat, referință. Elemente de bază, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia*, vol. LXVII, nr. 3 [2022], pp. 67-124, online: [https://doi.org/10.24193/SUBBiur.67\(2022\).3.3](https://doi.org/10.24193/SUBBiur.67(2022).3.3), p. 85.

între rolurile lor și inductiv, concluzionăm o învățare a regulilor prin imitație: autorii textelor imită adesea ceea ce citesc.

Marcarea descriptivă presupune însă utilizarea de balize și de descriptori pentru a denumi și a atribui roluri frânturilor de text¹⁵. Ea creează și creionează structura și *coloana* textului în format digital și, în același timp, permite procesarea sa computerizată. Aceste balize pot fi vizibile sau, din contra, pot fi ascunse de utilizator, însă prezente în spatele textului afișat acestuia. Ele indică, spre exemplu, rolul fiecărui participant la crearea materialului (rolul de autor, coautor precum și care parte din nume e prenumele și care e numele), ce simbolizează o anumită dată calendaristică¹⁶ ce parte din text e titlul, subtitlul, secțiunea I, sau subsecțiunea I.C. Care și în ce ierarhie sunt structurate secțiunile materialului. Unde suntem în prezența unui citat-bloc, ce este text simplu și unde se marchează emfaza auctorială. Dacă mergem mai departe, la exemple mai complexe, găsim definirea unui anumit text ca *hyperlink*, marcarea unui cuvânt ca termen pentru glosarul/indexul unei lucrări, definirea ancorelor pentru *hiperlinkurile* interne, destructurarea, din referințele bibliografice, a variabilelor de date și gruparea lor pe tipuri de elemente de date etc.

În realitate, paginile de internet dar și documentele salvate de Microsoft Word sau LibreOffice sunt scrise în limbaje descriptive fără ca noi să avem idee de acest lucru. HTML și XML sunt limbajele din spatele lor și beneficiază de o amplă capacitate de utilizare a marcajelor descriptive¹⁷.

15 A se vedea și schema descriptorilor TEI: TEI CONSORTIUM, Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange TEI P5, [v. 4.11.0, 358d2e48e], (18 feb. 2026), online: <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/AB.html>⁷.

16 Data publicării, a actualizării, imprimării etc.

17 Formatul docx e o arhivă ZIP care conține mai multe fișiere XML care permit citirea și editarea sa de procesoarele de text. Formatul de fișier utilizat de LibreOffice este ODF. Și acesta are la bază limbajul XML fiind considerat de dezvoltatori superior formatului docx.

B CONFUZIA ȘI SURSA SA

Până și cei care ar trebui să îi învețe pe alții cum se scrie un text pun accentul mai curând pe cum trebuie să arate acesta¹⁸ și nu pe cum anume trebuie realizată marcarea de prezentare¹⁹ și omit semnificația marcărilor descriptive.

Iar totul pornește de la modul defectuos în care descriem interacțiunea noastră cu procesoarele de text. Vorbim de *formatare* și ne pare suficient.

Procesoarele de texte – precum Microsoft Word – sunt create pentru a funcționa în jurul noțiunii de marcaj de prezentare astfel încât oferă facil posibilitatea înserării lor. Aceste marcaje sunt eminamente grafice. De ce? Pentru că întregul mesaj al procesoarelor de text a fost acela că pot lua locul mașinilor de scris și că vulgarizează tehnoredactarea permițând oricui să poată rapid da forma vizuală dorită ideilor sale²⁰.

18 Vezi, spre exemplu recomandările din Raluca PAPADIMA, Mihaela GHERGHE, *Manual de legal writing. Tehnici generale de redactare a documentelor juridice* [în continuare: *Manual*], Hamangiu, București, 2025, p. 68 *et seq.*

19 Ce trebuie – și cum trebuie modificat? Tendința majorității utilizatorilor fiind aceea de a suprascrie valorile prestabilite peste cele ale *stilurilor*, în contextul în care orice pretenție de aranjare vizuală ar trebui implementată prin modificarea *stilurilor* din procesoarele de text, iar nu suprascrierea manuală peste parametrii acestora!

20 Una din funcționalitățile laudate la lansare era tocmai posibilitatea de a tehnoredacta după bunul plac: „If you’ve used other microcomputer word-processing programs, you’ll be pleased to discover that with Word you won’t be using complicated control codes for commands, or entering strange looking formatting codes. You’ll have the choice of defining your own **formatting styles** [s.n.], or applying a format directly with a few keystrokes. More importantly, however, with Word “what you see is what you get.”

Most of the formatting you specify—including paragraph alignment, italics, and boldface—will be visible on your screen as you work. What you won’t see on the screen are embedded control characters disrupting the appearance and alignment of the text. You won’t have to guess how your final document will look: you can decide how you want your document to look, try it out and change it, if necessary, before you print anything. V.: MICROSOFT CORPORATION, *Microsoft Word. Word*

Observăm că termenul *formatare* a ajuns ubicuu în explicarea modului de interacțiune cu procesoarele de text. Calcul lingvistic din engleză e dovada vie că *inginerii* au o influență de nebanuit și că traducerile tehnice pot schimba uzul unei limbi întregi.

Verbul *a formata*, neologism englezesc ce intră inițial în română cu sensul tehnic de „a pregăti un suport de stocare pentru a putea lucra cu un sistem de operare”²¹, și-a extins apoi sensul, la operațiunile realizate în procesoarele de text, ajungând să funcționeze ca termen generic pentru interacțiuni dintre cele mai diverse²². Tehnoredactarea în ansamblul său, dar și marcarea, aplicarea stilurilor, a atributelor și a reglajelor tipografice și microtipografice sunt acoperite, toate, prin unica noțiune de *formatare*. Rezultatul: o sărăcire a exprimării și a preciziei²³.

Dacă ne limităm la explicarea necesității marcării de prezentare, vizuale, și reducem rolul autorului doar la acestea, sărăcim textul. Aceste semnale vizuale, deși pot fi ușor deciptate

Processing Program for IBM Personal Computer, 1983, p. ix, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/MicrosoftWord1.0-Manual/>”.

21 „formată v.t. 1. (inform.) –A pregăti un suport de stocare (dischetă, disc dur) pentru a putea lucra cu un sistem de operare [...] 3. A da formă unui text (a aranja în pagină, a stabili dimensiunea și tipul fonturilor etc.). [...] MDN – sensul 1, DexX – sensurile 1 și 3, DEX 09 – sensul 1” CLRE: CLRE. Corpus lexicografic românesc electronic, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române - Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius-Marian Teodorescu, 2021–, <https://clre.solirom.ro/>.

22 În tot acest timp, substantivul *format* și-a conservat sensul vechi, prin care desemnează, în bibliologie, dimensiunile unei tipărituri rezultate din îndoirea colilor — chiar dacă a dobândit între timp și un sens informatic (*format de fișier*). Oricum *formatul textului* ca modalitate de a descrie cum trebuie să arate vizual un text e o exprimare extrem de nefericită.

23 Franceza păstrează, dimpotrivă, două forme distincte: *formater*, pentru discuri și alegerea de formate pentru documente, și *mise en forme/mise en page*, pentru elementele și tehnicile de tehnoredactare a textului.

de editorii de azi, poartă un sens codificat cultural, convențional. E o convenție între cititorul uman – care le poate vedea și descifra – și autorii susținuți de editorii lor, iar convenția trebuie acceptată și cunoscută. Fără o grilă de descriptori ai convențiilor auctoriale, calculatoarele nu pot adăuga semantica necesară actului interpretativ. Iar informația citită de acestea se pierde. Nu e vorba doar de imaginea antrenării modelelor de inteligență artificială: e vorba de setările prestabilite ale cititoarelor de ecran pentru nevăzători²⁴ și, în contextul care ne preocupă acum, de programele pe care se realizează astăzi procesul de punere în pagină a textelor ce nu au cum să recodifice semnificația unor texte scrise cu caractere diferite față de restul corpului de text. Pentru acest proces e nevoie de un limbaj comun între autori, editori și, prin programele informatice, cititori, generațiile

24 În mod prestabilit, cititoarele de ecran și aplicațiile de citire a textului cu voce tare nu redau marcasele de prezentare: textele cu caractere cursive, înnegrite ori schimbările de corp și de font rămân, auditiv, nediferențiate de restul textului. Semantica pe care o poartă *vectorii vizuali* ai acestor pasaje ajunge la aceste tehnologii de sprijin numai dacă e preluată de marcarea descriptivă, nu doar de cea de prezentare. Astfel, marcarea textului cu stilul de tip „emfază” sau „puternic” prin elemente semantice (*em, strong*), sau utilizarea celui de „citac-bloc” determină recunoașterea lui ca atare de către programul de redare, care îl poate prezenta apoi diferit – vizual sau prin voce ori inflexiune (AG WG PARTICIPANTS, Technique H49: Using semantic markup to mark emphasized or special text, în: WCAG 2.1, (12 ian. 2026), online: <https://www.w3.org/WAI/WCAG21/Techniques/html/H49/>); tot astfel, marcarea structurii cu elemente descriptive o pune la îndemâna programului, care o poate reda deopotrivă vizual și auditiv (AG WG PARTICIPANTS, Technique G115: Using semantic elements to mark up structure, în: WCAG 2.1, (12 ian. 2026), online: <https://www.w3.org/WAI/WCAG21/Techniques/general/G115/>). Iar separarea codului de marcarea descriptivă de cel de marcarea de prezentare face ca înțelesul doar sugerat vizual să poată fi desprins de tehnologiile de sprijin ori de ajutorare (AG WG PARTICIPANTS, Technique G140: Separating information and structure from presentation to enable different presentations, (15 iul. 2025), online: <https://www.w3.org/WAI/WCAG21/Techniques/general/G140/>).

viitoare, și chiar cei străini de cultura, tradiția, moravurile unei anumite societăți²⁵.

Veți spune: programatorii înșiși au creat limbajul și tehnicile de *formatare* și aveți dreptate. Neajunsul generat de defecta viziune a interacțiunii noastre cu programele de procesare a textului pornește însă de la felul în care s-au dezvoltat acestea și de la modalitatea și funcționalitățile pe care ni le oferă. La o primă vedere, doar o interacțiune cu elemente vizuale, intuitivă pentru utilizatorul de rând, care are de scris un text scurt ori de duzină sau repetitiv la locul său de muncă, interacțiune vizuală ce e, din păcate, distructivă pentru cercetătorul care decide, pripit, modalitatea de lucru cu programul informatic.

În ce direcție ar trebui să fie dezvoltată interacțiunea dintre membrii comunității științifice și calculatoare? Într-un articol din 1987²⁶ întrebarea era acompaniată de două observații: un prim model a avut în prim-plan sprijinirea și dezvoltarea rolului de cercetător și autor, asistat în procesul de gândire și documentare de calculator. Un al doilea, ce începuse să domine sfârșitul deceniului al nouălea al secolului xx, orienta dezvoltarea tehnologică în jurul modelului limitat al cercetătorului mulțumit de rolul său de dactilograf al propriei opere²⁷. Acest model părea atât dorit de public cât și promovat de dezvoltatorii de programe informatice ce au început să propună soluții care să permită autorului să își scrie singur și cât mai repede ideile. Iată orientări vechi ce, odată cu dezvoltarea IA, determină o repoziționare și o reabordare a ambelor modele. Cert e că astăzi, în redacții, se primesc texte scrise, în majoritatea cazurilor, de autorii înșiși și nu dactilografiate de altcineva. Datorită modului în care s-au dezvoltat procesoarele de text – se ajunge, din cauza confuziilor

25 În cazul în care ne punem problema transmiterii textelor în străinătate sau a arhivării de lungă durată.

26 James H. COOMBS *et al.*, Markup systems and the future of scholarly text processing, p. 933.

27 „... sau mai rău, de tipograf [t.n.]” James H. COOMBS *et al.*, *ibid*, p. 933.

marcărilor textuale, relativ constant la o confuzie între două manifestări ale expresiei operei²⁸ anume între „*textul sursă* și *materialul final* [s.n.]”,²⁹ cel pe care s-a lucrat și cel care ajunge să fie publicat și eventual imprimat.

Sfârșitul de secol trecut aduce cu sine un avânt în implementarea și extinderea acestor marcaje descriptive: de la crearea apoi înlocuirea formatului GML cu SGML și apoi XML, la introducerea, în secolul XXI, a formatului JATS XML în redacțiile occidentale precum și la preocuparea unei vizibilități și trasabilități a cercetării în bazele de date bibliometrice. Popularizarea acestor noi formate, eminamente orientate spre balizarea (etichetarea) descriptivă a conținutului textual se traduce într-o preferință a bazelor de date internaționale de a obține fișiere precum JATS XML sau cel puțin metadata în format XML. Dovada clară că globalizarea distribuției necesită mult mai mult decât aplicarea modelelor naționale³⁰. O presiune și mai mare în redacții și pe umerii editorilor și o nevoie de educare a autorilor înșiși. Dacă la acestea adăugăm balizele de limbă atașate paragrafelor în sine pentru a marca când suntem în prezența unui text străin, balize care sporesc accesibilitatea textului pentru nevăzători, ajungem la un set de reguli minimale de marcarea a textului de o manieră descriptivă³¹.

28 Pentru explicații despre distincția necesară în bibliologie între operă, expresie, manifestare și exemplar, a se vedea: Dorin JOREA, ...Citare, citat, referință. Elemente de bază, pp. 91-93.

29 James H. COOMBS *et al.*, Markup systems and the future of scholarly text processing, p. 934.

30 Diferențele de reguli de punctuație între română și franceză ori engleză sunt în sine suficiente pentru a ilustra imposibilitatea de a ne baza pe regulile de punctuație din texte și atât. Și nu e doar despre noi, despre limbile pe care le vorbim sau le înțelegem, e despre accesul la informație și pentru cei care nu le vorbesc și a fost mereu și despre calculatoarele care au fost însărcinate să parcurgă textele noastre.

31 Setul ar trebui să fie împărțit între autori și editori: autorii trebuie să se obișnuiască cu stilurile puse la dispoziție de procesorul lor de text. Dacă

1 Soluții practice

Marcarea descriptivă e necesară, dar, în majoritatea cazurilor, nu trebuie efectuată manual. Am insistat asupra ei întrucât e importantă și trebuie să ne însușim rolul ei, însă modul de marcare propus e mult mai banal și simplu: folosirea stilurilor de către autori în chiar momentul scrierii materialelor sursă, ar fi, pentru domeniul nostru juridic, suficientă.

Critica noastră s-a îndreptat deopotrivă asupra lipsei de informare corectă cât și a lipsei unei educații și igiene informatice din partea dezvoltatorilor programelor cu care scriem. Microsoft Word oferă posibilitatea facilă de a folosi stiluri, însă nicidecum de o manieră ghidată, orientată spre o finalitate clară. Stilurile sunt cele care poartă, imperfect, o semnificație descriptivă.

Problema centrală, semnalată încă din secolul trecut³², a fost aceea că stilurile se prezintă ca setări de valori de date de tehnoredactare aferente marcajelor de prezentare³³ și nu

revistele pun la dispoziție și un șablon de creare de documente pregătit deja cu stiluri precompletate stilistic, cu atât mai bine. Editorii trebuie să marcheze corect limba paragrafelor în text, ulterior conversiei în formatul ales pentru producție: XML sau QMD.

32 „Unfortunately, the style-sheet metaphor orients authors toward the presentation instead of toward the role of entities in the document. Thus, the block style might seem appropriate for any of a number of entity types, and nothing motivates the author to make distinctions that may be important later. Furthermore, style sheets tend to be an optional feature instead of a standard interface.” James H. COOMBS *et al.*, Markup systems and the future of scholarly text processing, p. 937.

33 Microsoft definește propriile stiluri ca și cum singurul lor rol e de a fi utilizate în crearea marcărilor de prezentare: „Un stil este un set de caracteristici, cum ar fi numele de font, dimensiunea și culoarea sa, alinierea paragrafelor, spațierea, bordurile și umbrirea.[sic!]” (v.: KEERTHIKAMSFT, Utilizarea stilurilor în Word pentru web | Microsoft Support, online: <https://support.microsoft.com/ro-ro/word/use-styles-in-word-for-the-web/>).

transmit autorului cu claritate funcția descriptivă pe care o poartă.

O muncă care se repetă constant întrucât autorilor nu li se spune și nu ajung să înțeleagă importanța ierarhiei semantice a elementelor din text și nevoia de a rupe paradigma vizuală: nu cum arată un bloc de text îți spune ce rol are, ci cum e descris informatic.

2 În rezumat

Ceea ce editorii cer autorilor nu e greu de explicat și devine banal de aplicat odată ce demarcația e clară: nu ne interesează cum arată textul (marcajele de prezentare) ci cum e descris conținutul textului transmis (marcaje descriptive). Deși marcarea descriptivă se poate realiza în diferite moduri prin care se ajunge la etichetarea conținutului³⁴, cea mai simplă soluție pentru autori este inserarea acestor marcaje descriptive prin utilizarea stilurilor predefinite (de text, de caractere etc.) ale aplicației în care scriu³⁵ întrucât acestea nu lasă și balize vizibile în text.

În domeniul juridic, autorul nu trebuie să se preocupe de cum arată textul său. El va fi pus în pagină de altcineva, motiv pentru care textul trimis trebuie să utilizeze fie șabloanele puse la dispoziție de redacții, fie cele mai banale setări vizuale prestabilite cu care vine procesorul de text³⁶, însă trebuie să fie corect marcat din perspectiva semanticii structurii sale.

34 Balizele (eng. *tags*) pot marca semnificația mai multor tipuri de text cuprinse în documentul sursă: de la metadata (titlu, autor, dată, abstract, cuvinte cheie, adrese, afilieri etc.), la modalitatea de împărțire a documentului (în secțiuni, subsecțiuni, paragrafe, citate, liste), termeni pentru indexare, citări bibliografice și bibliografia finală și lista poate continua.

35 Comparativ, LibreOffice oferă cel mai vast catalog de stiluri predefinite, urmat fiind de Microsoft Word și la final de Google Docs.

36 În lipsa unor cerințe editoriale exprese la care ar fi, poate, mai bine să se renunțe sau măcar să li se furnizeze autorilor șabloane (*template-uri* pentru LibreOffice, Microsoft Word, etc.) pe care să le folosească.

Marcarea descriptivă se poate realiza, în etapa redactării operei, prin simpla utilizare de către autor a stilurilor măcar a celor de paragraf și de caracter. Inserarea de stiluri suplimentare sau de balize *ad hoc* are sens doar dacă, epuizând stilurile prestabilite, nu e de găsit un marcaj predefinit, deci trebuie inventat.

Aceste semnificații sunt ulterior preluate în procesul de *culegere a textului* și adăugate în documentele din care se creează manifestările finale ale operei gata de divulgare și distribuție.

Fără aceste marcaje descriptive, conversia automată, pe care o realizăm prin Pandoc și pe care se sprijină generarea formatelor multiple, nu recuperează vreo structură. Pandoc citește stilurile documentului, nu aspectul lui³⁷, astfel încât un titlu marcat doar vizual ajunge simplu text, iar ierarhia se pierde. De aceea, marcarea descriptivă asigurată, pe viitor, pentru fluxul editorial al revistei noastre, prin stilurile prestabilite ori, în lipsa lor, prin stiluri *ad hoc* preluate apoi de filtrele noastre, condiția ca sursa unică să poată fi replicată fidel.

UN NOU SISTEM DE EDITARE ȘI PUBLICARE

II

În edituri și redacții regăsim programe dedicate de *digital typesetting* care sunt create diferit față de procesoarele de text. Însă și acestea au fluxuri orientate în majoritatea cazurilor după paradigma WYSIWYG³⁸. Există și aplicații de tip WYSIWM unde

37 „The docx reader, by default, only reads those styles that it can convert into pandoc elements, either by direct conversion or interpreting the derivation of the input document’s styles.” John MACFARLANE, *Pandoc User’s Guide*, 03 iun. 2026, p. 148, online: <https://pandoc.org/MANUAL.pdf>^.

38 Precum QuarkXPress, Scribus, Affinity, CorelDRAW sau InDesign.

utilizatorul introduce textul într-o interfață grafică ce îi permite să declare și să diferențieze între conținut și prezentarea sa finală, stabilind structura sintactică a textului³⁹. La polul opus, există sisteme bazate pe codul sursă brut unde, în lipsa unei interfețe grafice de editare, atât conținutul cât și marcajele descriptive sunt scrise manual și sursele finale rezultă din interacțiuni programatice prin intermediul terminalului, în linie de comandă⁴⁰.

Unde se plasează soluția aleasă de noi pentru o revistă de drept precum SUBB Iurisprudentia? Am implementat sistemul de publicare Quarto și TYPST⁴¹, compilatorul de *typesetting* pentru formatul PDF.

Quarto⁴² este un sistem complex de publicare ce se plasează la limita dintre WYSIWYM și editoarele de cod brut: textul sursă

-
- 39 *What you see is what you mean*, un exemplu clasic fiind LyX. Această structură va fi ulterior interpretată și afișată pe baza unor reguli prestabilite pentru fiecare element de-al său.
- 40 Sisteme din ecosistemul TeX (precum L^AT_EX sau L^AU^AL^AT_EX), editate mai recent în aplicații web precum Overleaf (și compilate de motoare TeX) sau limbaje moderne de markup precum TYPST.
- 41 TYPST este un limbaj de programare, un compilator, o bibliotecă dar și o aplicație web. Definit ca un sistem de *typesetting* pentru documente științifice și fondat de Martin HAUG și Laurenz MÄDJE ca răspuns la dificultatea aparentă de utilizare a L^AT_EX, TYPST oferă în regim *open source* propriul compilator necesar generării documentelor în format PDF. Compilatorul e oferit sub o licență Apache-2.0 începând cu martie 2023. TYPST este susținut de compania germană TYPST GmbH. Pentru detalii, pagina web a companiei: <https://typst.app/> și proiectul *open-source*.
- 42 Quarto este distribuit în regim *open source* fiind dezvoltat în jurul Pandoc – un convertor de text tot *open source* ce face posibilă conversia în formatele multiple. Principalii dezvoltatori ai Quarto sunt Carlos SCHEIDEGGER, Gordon WOODHULL, Christophe DERVIEUX, Charles TEAGUE, J.J. ALLAIRE și Yihui XIE. Versiunea actuală e distribuită sub o licență MIT. Destinat în special domeniului științelor exacte, informaticii și al informației, Quarto devine disponibil publicului în 2022. Adăugarea exportului în format TYPST ca alternativă la L^AT_EX a devenit posibilă abia în 2024, odată cu lansarea versiunii Quarto 1.4. Quarto este susținut de corporația americană Posit PBC.

este, de fapt, cod simplu, dar unele editoare IDE⁴³ oferă un mod vizual apropiat de WYSIWYM. În esență, Quarto este un program ce rulează din linie de comandă⁴⁴, iar limbajul folosit pentru textul sursă e inedit și oarecum rudimentar prin raportare la complexitatea XML. Quarto folosește *Markdown*⁴⁵ și permite integrarea unor limbaje computaționale care execută cod direct în document⁴⁶, asupra cărora nu vom insista aici. *Markdown* este un limbaj de *markup* extrem de simplu de înțeles și de urmărit, ceea ce îi conferă un avantaj în domeniul științelor sociale în concurs cu L^AT_EX, frecvent utilizat în științele exacte⁴⁷. Totodată, menținerea unui text sursă în format *Markdown* nu necesită o pregătire în domeniu sau software specializat precum în cazul fișierelor XML, atât timp cât nevoile de marcarea din textele sursă sunt acoperite de limitările limbajului de markup. Iar pentru domeniul juridic, *Markdown* și descrierile în YAML pentru metadata, ca limbaje care asigură coerența formatului textului sursă, sunt, din experiența noastră editorială, suficiente.

În 2018, implementarea la Facultatea de Drept a UBB⁴⁸ a platformei *Open Journal Systems* a PKP⁴⁹ a adus o speranță: formatul JATS XML⁵⁰ promitea atât o nouă metodă de vizualizare

Pagina proiectului: <https://github.com/quarto-dev/> precum și site-ul oficial: <https://quarto.org/>.

43 *Integrated development environment*. Quarto poate fi folosit împreună cu un IDE precum Positron, Visual Studio Code, Jupyter, RStudio, Neovim etc.

44 Randarea documentelor se face din linia de comandă. Un IDE este opțional și doar îmbunătățește experiența de editare.

45 *Markdown* este un limbaj de marcarea simplificat.

46 Precum R, Python, Julia și Observable JS.

47 La randarea în PDF, Quarto se folosește el însuși de T_EX/L^AT_EX sau T_YP_ST în fundal.

48 Începând cu numărul 4 din 2018. Mulțumim pe această cale dlui Puiu-Sorin STADNIC fără ajutorul căruia implementarea ojs nu ar fi putut avea loc.

49 Despre *Public Knowledge Project* al Universității „Simon Fraser” (Canada), dezvoltatorii platformei ojs puteți citi aici: <https://pkp.sfu.ca/about/>.

50 *Journal Article Tag Suite*.

a conținutului⁵¹, cât și dezideratul unei surse unice din care să poată fi generate, ulterior, formate multiple. Acea sursă trebuia să fie JATS XML, care reunea textul, metadatele și marcarea intrărilor bibliografice.

Această promisiune i-a sporit popularitatea însă generarea facilă a documentelor a rămas doar o speranță. Deși efortul de conversie în JATS XML a impulsionat crearea de unelte noi⁵², acestea nu au reușit să rezolve complet problema, necesitând intervenții manuale concrete⁵³. Rescrierea de mână a sursei XML rămâne și azi o cale de neurmat — un format pentru mașini, nu pentru oameni, a cărui editare cere cunoștințe temeinice de sintaxă și, deopotrivă, timp.

Din aceste considerente am abandonat ideea utilizării JATS XML ca sursă primară; apariția Quarto și implementarea exportului în TYPST au venit însă la timp.

SUBB Iurisprudentia devine experimentul prin care implementăm, la nivel de redacție, pentru controlul complet asupra designului și fluxului de editare, soluțiile *open source* amintite. Acum, după finalizarea procesului de recenzare și editare, singura „sursă de adevăr”, matricea unică pentru

51 Precum *Lens*: Ivan GRUBISIC, *Lens* [în continuare: *LensGalleyPlugin*], eLIFE SCIENCES PUBLICATIONS, LTD. *et al.* [contrib.], 2-o, eLife Sciences Publications, Ltd., (02 sept. 2025), online: <https://github.com/elifesciences/lens/>.

52 Open Typesetting Stack și editorul de fișiere JATS XML care trebuie să urmeze conversiei inițiale: Alex GARNETT, Michael AUFREITER, Oliver BUCHTALA, Juan Pablo ALPERIN, *Introducing Texture: An Open Source WYSIWYG Javascript Editor for JATS* [în continuare: *Introducing Texture*], în: *Journal Article Tag Suite Conference (JATS-Con) Proceedings [Internet]*, National Center for Biotechnology Information (US), Bethesda (MD), 2017, online: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK425544/>. În același timp, s-au dezvoltat și editoarele de XML specializate însă cu costuri ridicate pentru utilizatorii finali.

53 Mai mult, citările trebuiau marcate structurat pentru a putea fi procesate de calculatoare și afișate ca citări, ceea ce era, pentru acel moment imposibil în România, în lipsa unor stiluri în format CSL care să stabilească ordinea elementelor în citare, precum și a muncii manuale de rescriere a citărilor introduse manual de autori.

tehnoeditare, devine documentul în format *Markdown* folosit de Quarto în randări, iar toate formatele pe care le veți vedea pornesc de la acesta, inclusiv formatul de arhivare JATS.

A METODA

Pentru a urma tradiția revistei noastre⁵⁴, am optat pentru utilizarea unor programe dezvoltate în regim *open source* și a unor extensii și scripturi dezvoltate de noi pentru implementarea acestora în limbajele de programare diverse precum Python, Lua, TYPST etc. Acestea permit preluarea setărilor tipografice și a funcționalităților prestabilite și le aplică în generarea manifestărilor finale ale textelor sursă pregătite însă în avans prin marcare descriptivă. Evident, demersul a necesitat o muncă suplimentară de creație intelectuală.

Această muncă a fost împărțită în două direcții: totul a trebuit imaginat din nimic pentru a pune în operă ideile despre ce funcționalități sau elemente de design tipografic, machetare și setări de culegere a textului⁵⁵ pun cel mai bine în valoare textul revistei de drept. Apoi, după ce regulile au fost stabilite, a fost necesară scrierea și transpunerea prin cod a acestora în vederea creării fișierelor de stil și a implementării automatizărilor necesare generării sistematice a diferitelor formate de publicare⁵⁶ precum și a respectării direcției de design dorite.

54 Cf. *supra*, p. 196.

55 „A culege înseamnă în limba noastră a tipografului, a aduna litere în culegar, una câte una — se mai zice și a zețui—formând cuvinte, rânduri, apoi pagini și ziare sau cărți întregi.” V.: Virgil MOLIN, *Cartea Tipografului*, p. 68.

56 Fiecare format final a necesitat propriile sale setări/reglaje pentru a permite coeziunea elementelor de design dar și punerea în valoare a funcționalităților acestuia.

B PROPORȚII TIPOGRAFICE

Pentru profani, descoperirea tipografiei presupune un efort de cunoaștere, înțelegere și adaptare la un set de norme și canoane deopotrivă de design tipografic cât și de punctuație. Rezultatul pe care îl vedeți succede lecturii mai multor lucrări⁵⁷. El a generat ideea sistematizării și implementării regulilor de stabilire a proporțiilor tipografice descoperite și explicate în cărți. Acest lucru s-a făcut pornind de la o serie de idei ce, ulterior, au fost implementate informatic.

O serie de decizii au premers sau au fost luate pe parcursul scrierii codului necesar implementării proiectului.

1. Implementarea informatică trebuie să se realizeze, în spiritul *open access*, prin instrumente *open source*.
2. E necesară adoptarea metodei de utilizare a unei singure versiuni a textului sursă, lipsită de orice design tipografic, dar marcată descriptiv, astfel încât regulile de prezentare tipografică să poată fi aplicate la nivelul fiecărui format de distribuție.

57 Dintre care amintim: (Robert BRINGHURST, *The elements of typographic style*, ed. a 2-a, Hartley & Marks, 1996, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/elementsoftypogroooooobrin/>; Damien GAUTIER, Claire GAUTIER, *Mise en page-s, etc : Manuel* [în continuare: *Mise en page-s, etc*], Pyramyd, Paris, 2009; Ellen LUPTON, *Thinking with type*; Virgil MOLIN, *Cartea Tipografului*; A. (Aurel) RAMAT, *Le Ramat de la typographie*, Montréal : A. Ramat, 1996, online: Internet Archive [distrib.], http://archive.org/details/leramatdelatypogooooorama_i8d5/; Victoria SQUIRE, *Getting it right with type*, Laurence King, 2006, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/gettingitrightwioooooosqui/>; [ANON.], *Lexique des règles typographiques en usage à l'imprimerie nationale*, ed. a 3-a, Imprimerie nationale, Paris, 2002); Timothy SAMARA, *Typography workbook: a real-world guide to using type in graphic design* [în continuare: *Typography workbook*], Rockport Publishers Inc., 2006, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/typographyworkboooooosama/>.

3. Lectura premerge formei, de unde dimensiunea coloanei de text trebuie să faciliteze lectura în detrimentul designului.
4. Proporțiile tipografice trebuie calculate în funcție de raporturi matematice, în locul potrivirii lor pur vizuale.
5. Generarea formatului HTML trebuie realizată într-un singur fișier, care să poată fi citit și *offline*, cu aceleași funcționalități și fără teama accesării unor servicii terțe.
6. Structurarea formatului HTML ca pagină web trebuie să se realizeze într-o structură cu trei panouri, fiecare izolând aspecte importante ale activității de documentare juridică⁵⁸.
7. Trebuie obținut și un format de arhivare JATS XML.

58 De la navigarea facilă și câteva setări ale paginii, la textul propriu-zis și un panou dedicat detaliilor — note, bibliografie, metadata — alături de sugestii de citare a materialului consultat bazate pe principalele sisteme de citare juridice și nu numai.

C UN CALCULATOR TIPOGRAFIC

Unele reguli tipografice (de așezare în pagină, de stabilire a ritmului vertical etc.), întrucât se bazează în mare pe proporții ce pot fi derivate matematic, pot fi implementate informatic pentru a permite calcularea unor valori precise pornind de la proporțiile fontului ales și ale dimensiunii paginii reale pe care textul va fi tipărit. Această implementare se poate face dinamic, permițând testarea celor mai potrivite setări, reutilizarea lor recurentă în producție și actualizarea în timp, raportat la necesitățile revistei și la sisteme de referință diferite. O muncă bine făcută poate servi ani. Din acest motiv am elaborat, într-o primă etapă, un calculator tipografic care urmează pașii (reimaginați de noi) ai unui tipograf în deciziile de punere în pagină a unui text. Adunarea cunoștințelor teoretice a permis elaborarea unui script în limbaj Python. Acesta pornește de la o serie de variabile, setate de utilizator, sau derivate pe baza valorilor de referință ale fontului ales și emite parametrii tipografici sub forma unui set de instrucțiuni în formatul necesar implementării lor (în limbaj `TYP` și `CSS`). Aceste fișiere generate sunt ulterior importate de `Quarto` și `TYPST` în generarea formatelor de distribuție, servind ca liste de stiluri dinamice pentru acestea.

Pornind de la variabilele setate de utilizator, calculatorul parcurge pașii în ordinea impusă de relațiile matematice dintre valori: interlinia nu poate fi aleasă înainte de a cunoaște lungimea reală a liniei, linia nu poate fi calculată înainte de citirea metricii fontului, iar marginile nu pot fi așezate înainte ca lățimea coloanei de text să fie cunoscută:

1. Citirea și clasificarea fonturilor⁵⁹.

⁵⁹ Variabile: numărul și tipurile de fonturi utilizate. Biblioteca `Fonttools` (Python, *open source*) citește metricile direct din tabelele fontului — valorile exacte decise de desenatorul acestuia: înălțimea-x, înălțimea majusculor, ascendentele și descendentele, raportate la corpul fontului (em). Raportul

2. Stabilirea măsurii — numărul de caractere pe linia de text — și derivarea marginilor din aceasta⁶⁰.
3. Calibrarea, printr-o randare de probă, a valorii estimate matematic⁶¹.
4. Alegerea interlinierii, posibilă abia după cunoașterea măsurii⁶².
5. Stabilirea ritmului vertical al paginii⁶³.

înălțimii- x clasifică fontul — pornind de la clasificarea lui Robert Bringhurst — în *display*, *text* sau *inalt*. Fiecare clasă indică un raport R din care se calculează distanța dintre liniile de bază a două rânduri succesive: $B2B = \text{corp} \times R$.

- 60 Variabile: tipul de punct tipografic; tipul publicației (revistă, monografie, teză); dimensiunea hârtiei; modalitatea de machetare; paginarea cu margini în oglindă sau simetrice; dimensiunea corpului de text. Modalitățile de machetare implementate merg în direcții opuse. Canoanele tradiționale (Van de Graaf, Rosarivo, Tschichold) — implementate și ele — așază blocul de text prin raportare la proporțiile paginii, derivate geometric din dimensiunea hârtiei. După setarea lor, ce rămâne e alocat blocului de text. Machetarea aleasă de noi inversează raportul: lățimea coloanei se calculează direct din ținta de 66 de caractere pe linie ($66 \times \text{corp} \times \text{lățimea medie a unui caracter}$) — adică opt-douăsprezece cuvinte pe linie —, iar marginile se determină ulterior, din spațiul rămas. Nici lățimea medie a caracterelor tipografice nu e ghicită: se citesc valorile reale ale glifelor din tabelele fontului și se ponderează cu frecvența efectivă a caracterelor în textele revistei.
- 61 Variabilă: dacă se produc sau nu machete cu text *lorem*. Oricât de bine am estima matematic lățimea medie a unui caracter, doar un text efectiv așezat în pagină poate stabili empiric dacă lățimea sugerată e fezabilă: alinierea forțată și despărțirea în silabe schimbă câte ceva la fiecare linie de text. Se randează astfel o pagină de probă, se numără caracterele fiecărei linii; dacă mediana lor iese din banda de 66 ± 2 caractere, marginile se recalculează o singură dată, cu raportul dintre 66 și mediana măsurată.
- 62 Variabilă: metoda de interliniere. Au fost implementate șapte metode, culese din lucrările tipografice: după clasa fontului (stabilită din raportul înălțimii- x), după măsură, după tipul textului (narativ, academic, de consultanță) precum și o valoare setată liber. Metodele diferă doar prin felul în care ajung la coeficientul R din formula $B2B = \text{corp} \times R$; cele mai multe depind de lungimea liniei, motiv pentru care interlinia se calculează abia după ce măsura e cunoscută.

6. Setarea dimensiunii titlurilor, subtitlurilor și notelor în raport cu corpul de text⁶⁴.
7. Stabilirea indentărilor, a poziției apelului notelor și a spațierii⁶⁵.

Iată de ce am calculat linia și implicit lățimea coloanei de text la un standard de 66 de caractere și am putut seta interlinia mai strâns. Dacă 66 de caractere pe linie e o recomandare bine-

63 Variabilă: scara diferitelor elemente de text de pe pagină. Odată fixată distanța B2B, pagina primește o unitate verticală, iar regula impune ca nimic să nu abată liniile de bază de la grilă: la imprimarea față-verso, rândurile coincid pe cele două fețe ale colii. Spațiile din jurul titlurilor sunt fie multipli întregi ai unității (la titlurile de secțiune: $2 \times B2B$ deasupra, $1 \times$ dedesubt), fie fracții care se completează la un număr întreg (la unele subtitluri: $16/13$ deasupra + $10/13$ dedesubt = două unități). Textul de după titlu se așează astfel exact unde ar fi fost tipărit și în lipsa acestuia. Retragera citatelor și indentarea bibliografiei se fac cu exact o interlinie ($B2B$). Interlinia notelor de subsol se determină cu aceeași metodă ca a corpului de text: fiind mai mici, pe aceeași coloană, notele țin mai multe caractere pe linie, iar metodele care depind de acest număr le acordă, la nevoie, o interlinie ceva mai generoasă.

64 Variabile: stilul secțiunilor; raportul scării modulare; dimensiunea caracterelor de numerotare a titlurilor secțiunilor. Dimensiunile titlurilor secțiunilor/subsecțiunilor urcă pe o scară modulară pornind de la corpul de text (pentru revistă: subsecțiunea = corp $\times r$, secțiunea = corp $\times r^2$). Când titlurile secțiunilor folosesc alt font decât cel al blocului de text, dimensiunile nominale devin imprecise: două fonturi la același corp nu apar, vizual, la fel de mari. Calculatorul aplică o corecție optică — după înălțimea majusculilor pentru titlurile redactate în capităluțe, după înălțimea-x pentru titlurile secțiunilor/subsecțiunilor în cursive — astfel încât al doilea font să pară așezat pe aceeași scară cu primul. Dimensiunea corpului notelor de subsol urmează o logică similară, v.: n. 78.

65 Variabile: spațierea inter-paragrafe; poziția apelului notei de subsol. Alineatul se dimensionează după măsură — mai mic la linii scurte, mai mare la linii lungi —, dar niciodată sub înălțimea unei majuscule. Poziția pe verticală a apelului notei se calculează din înălțimea-x a fontului, iar spațierea dintre cifrele apelului crește pe măsură ce corpul scade: cifrele culese la corp mic cer mai mult spațiu între ele pentru a rămâne lizibile (*tracking*).

venită, calculul dimensiunii liniei în raport cu aceasta a fost și rămâne dificil. Asta întrucât fiecare caracter are propria sa lățime pe care trebuie să o afli. Apoi fiecare limbă are propria frecvență a sunetelor și, implicit, a caracterelor tipografice. Am decis ca tabelul de referință al frecvenței caracterelor tipografice în text să fie hibrid și calibrat pe toate textele articolelor din acest număr, indiferent de limba lor, deși preponderent aceasta este româna.

D DECIZIILE TIPOGRAFICE

1 *Caractere tipografice, licențe și încorporarea fonturilor*

Ce este, de fapt, un caracter tipografic? O glifă, o literă, un semn abstract sau un desen original? Poate autorul unui desen al caracterului tipografic ori al unui set întreg de caractere tipografice să se bucure de protecția dreptului de autor? În ce contexte? sunt întrebări pe care le vom trata cu altă ocazie. Reținem aici doar ce e relevant pentru sistemul de producție: fontul cu care redăm textul nu e un obiect digital pe care să îl putem folosi liber de orice responsabilitate. Ceea ce numim azi și cu acest prilej *font* nu mai e o simplă colecție de *litere tipografice*, ci un program informatic. Desenul caracterelor/literelor tipografice? altceva decât programul însuși. Folosirea oricărui dintre cele două (programul sau desenul protejat) presupune respectarea unui model de licențiere sub care fontul e distribuit.

Pentru o revistă care își livrează articolele în mai multe formate digitale — HTML ce se dorește funcțional și *offline*, EPUB, PDF — fonturile trebuie *încorporate* (noi am ales tehnica de încorporare prin *subsetting*) în chiar fișierele distribuite, astfel încât aspectul textului să nu depindă de fonturile instalate pe dispozitivul cititorului. Însă tocmai încorporarea și redistribuirea sunt comportamentele pe care multe licențe comerciale le

restrâng. De aceea, munca pornește de la identificarea unui font a cărui licență permite explicit aceste operațiuni.

Am ales *Libertinus* — variantă derivată, complet dezvoltată, a fonturilor *Linux Libertine* și *Linux Biolinum* — fiindcă e distribuit sub licența SIL Open Font License (OFL) 1.1, care permite gratuit încorporarea, redistribuirea și modificarea fontului, cu respectarea condițiilor licenței, între care păstrarea notei acesteia⁶⁶.

2 Setarea dimensiunii corpului de text

Dimensiunile alese pentru corpul de text și pentru celelalte elemente din pagină sunt setate în puncte didot, iar nu în puncte PostScript [*Desktop Publishing Points*], din afinitate față de tipografia și tradiția europeană. Definirea punctului didot — atât în instrucțiunile tipografice pentru TYPST, care generează fișierele PDF finale, cât și în limbajul CSS pentru HTML și EPUB — a reprezentat o provocare în sine.⁶⁷ Pentru versiunile EPUB și HTML, întrucât am urmărit ca, la dimensiunile de bază, să apropiem dimensiunea și aspectul textului de cele ale ediției tipărite, punctul didot a trebuit adaptat⁶⁸.

⁶⁶ Pagina proiectului: <https://github.com/alquerque/libertinus/>.

⁶⁷ Un punct Didot, după calibrarea metrică a lui Hermann Berthold a valorii inițiale stabilite de François-Ambroise Didot, este stabilit la 0,376 mm (rotunjit). În comparație, punctul DTP, definit ca 1/72 dintr-un țol, reprezintă ≈ 0,352778 mm. Astfel, 12 dd echivalează cu ≈ 12,7899 pt DTP. Totodată, 12 puncte Didot = 1 cicero, iar textul revistei în format tipărit este stabilit la această din urmă valoare. Titlurile, subtitlurile și notele de subsol sunt dimensionate în funcție de raportul dintre corpul de text și distanța dintre rânduri, calculată ca B2B (*baseline-to-baseline*), păstrând o relație armonioasă între elementele paginii. (A se vedea și: Virgil MOLIN, *Cartea Tipografului*, pp. 20-21 pentru valoarea punctului tipografic cu care aceștia lucrau la început de secol XX în România (același punct Didot la aceeași calibrare)).

⁶⁸ Punctul tipografic folosit implicit de aceste formate are alte valori. Am optat pentru modificarea unității de bază a textului (REM) cu raportul dintre punctul

3 Interlinierea

Suntem obișnuiți să scriem în linii de text prea lungi care obosesc ochiul ce trebuie să le parcurgă, apoi să compensăm printr-o spațiere (interlinie) mare a rândurilor, care să permită ochiului să găsească următorul rând. Dacă scurtăm însă rândurile, putem seta interlinierea mai strâns⁶⁹. Pentru revistă, dintre metodele implementate în calculator am reținut-o pe cea care derivă raportul din clasificarea fontului după înălțimea-x: pentru Libertinus Serif, raportul dintre corp și B2B este 1,22, adică, în format tipografic, 12/14,64 în puncte didot.

4 Alineatul

În română, textul poate fi deformat în fraze, paragrafe și

Didot și punctul DTP ($\approx 1,066$). Avantajul formatelor digitale se păstrează însă: cititorul poate modifica singur dimensiunea textului, după preferință. Diferitele elemente se vor mări sau micșora păstrând proporțiile prestabilite dintre ele (dimensiunea titlurilor și a notelor de subsol în raport cu textul de bază etc.).

- ⁶⁹ Dar în programele de tip WYSIWYG, suntem învățați să setăm o distanță de 1.5 rânduri. De ce nu aceasta? Și ce ne facem cu aceasta atunci când ochiul se adaptează proporției și rigorii tipografice? O vom nesocoti? Evident că nu, din următoarele considerente: Existența unui calapod după care sunt analizate lucrările de tip academic permite tocmai comparația pe care sistemul educațional o caută: la nivel de conținut și nu de formă. *Times New Roman* corp de 12 puncte, distanță de 1.5 rânduri. Iată o formulă ce nu permite devieri tocmai pentru că lucrarea e despre conținut și nu despre emoția formei. Iar distanța mare, prea mare între rânduri, permite observarea mai facilă a metalimbajului funcției de urmărire a modificărilor în text prin care corectorul transmite, comunică celui evaluat, semnalele de alarmă și sensul lor. Puțin contează că 12 puncte nu e o dimensiune tradițională, ori că punctele nu sunt europene ci calibrate *american* ca punct *PostScript* pentru a reprezenta $\frac{1}{2}$ dintr-un țol. Convențiile academice nu țin cont de asta și nu ar trebui nici schimbate. Caracterul obligatoriu în anumite lucrări nu determină și concluzia că trebuie luată de model.

alineate.⁷⁰ Alineatul desemnează un procedeu de punctuație „prin care se marchează începutul unui paragraf”.⁷¹ El constă în retragerea [sau, din contra, tragerea spre exterior a] primului rând al unui paragraf. Dintre funcțiile alineatului ne interesează acum doar cea semantico-stilistică: el este un „indicator al unei secțiuni de text care tratează unitar o anumită problemă.”⁷²

Academia Română nu normează obligativitatea alineatului la început de rând, nici nu ar putea-o face, întrucât lasă loc convențiilor tipografice, inclusiv cele care admit lipsa sa:

„Alineatul **nu este obligatoriu**, fiind uneori actualmente nefolosit mai des la începutul unui text sau după un titlu/interstițiu (în timp ce celelalte paragrafe se scriu cu alineat) [...] El poate fi înlocuit cu un blank orizontal de lungimea unui rând, inserat după ultimul rând al paragrafului/între paragrafe.”⁷³

„Relativ frecvent, rândul întâi al primului paragraf al unui (subcapitol) se scrie, mai recent, fără indentare.”⁷⁴

În tipografie există însă mult mai multe modalități de a seta un alineat, acestea depinzând și de alinierea liniilor paragrafului. Alineatul și alinierea par, așadar, de nedespărțit.⁷⁵ Soluția

70 Cristiana ARANGHELOVICI *et al.*, *Punctuația*, p. 419, n. 1.

71 *Ibid.*, p. 420.

72 *Ibid.*, p. 421.

73 *Ibid.*, p. 424 [sublinierile aparțin autorilor].

74 *Ibid.*, p. 438.

75 A. (Aurel) RAMAT, *Le Ramat de la typographie*, p. 12 unde sunt redate următoarele combinații posibile între primul și celelalte alineate ale paragrafelor:

- *en alinéa* - scrierea cu alineat a fiecărui paragraf.

- *en sommaire « simple »* - alinierea specifică bibliografiilor unde primul rând iese în afară spre stânga față de celelalte, care apar retrase însă sunt alineate normal, pentru a permite reperarea facilă a fiecărui element enumerat.

- *au carré* unde fiecare paragraf e scris fără indentare, însă primele rânduri ale fiecărui paragraf sunt aliniate toate la stânga, creând efectul vizual de bloc dreptunghiular.

- *au carré avec rentrée*, unde prima linie a paragrafului ce urmează un titlu sau face parte dintr-un citat nu e retrasă, dar primele rânduri din următoarele paragrafe din text sunt retrase [versiunea utilizată de noi în paginile revistei].

reținută de noi este, poate, cea mai cumpătată și tradițională,⁷⁶ nefiind nicidecum o greșeală sau scăpare.

Scrierea fără alineat la început de secțiune este nu doar recomandată, ci și justificată de echilibrul pe care îl dă corpului de text⁷⁷. Primul paragraf nu necesită alineat și pentru că nu are nevoie să marcheze un început al unei fraze, rolul său semantico-stilistic fiind complinit de procedeele de evidențiere grafică, prezența titlurilor sau subtitlurilor, interlinierea fiind suficiente pentru a atrage atenția cititorului asupra rolului deschizător de drum al paragrafului respectiv.

5 Notele de subsol

Din perspectiva notelor de subsol, textul și apelul notei au fost modificate. Mai mici decât corpul textului⁷⁸, dar la o proporție

- *en drapeau à gauche/au fer* și *en drapeau à droite* utilizate pentru alinierea rândurilor la stânga sau la dreapta. Ambele servesc alinierii în indexuri, liste, note marginale și descrierilor asociate figurilor sau imaginilor unde textul este pus față în față cu acestea ([ANON.], *Lexique des règles typographiques en usage à l'imprimerie nationale*, p. 153). Despărțirile în silabe sunt interzise.

- *centré* – alinierea se realizează centrat, neexistând alineat retras.

- *en pavé* – toate liniile sunt distribuite uniform stânga/dreapta caz în care nu se retrage prima linie, iar distincția dintre paragrafe se realizează prin inserarea unui spațiu interstițial între acestea. Spre deosebire de alinierea *au carré*, ultima linie trebuie să fie plină, toate cuvintele fiind aliniate stânga-dreapta.

76 Robert BRINGHURST, *The elements of typographic style*, p. 39 o recomandă: v. pct. 2.3.1.

77 Permite inclusiv evitarea alinierii precare a titlurilor și subtitlurilor ce pot, acum, să facă corp comun cu textul și să fie aliniate la stânga sau, de ce nu, central.

78 Dimensiunea textului din note era inițial setată la o valoare ce era derivată din raportul de interliniere al corpului: $\text{corp} \div R$, adică 9,80 la un corp de 12 puncte didot (1 dd = 0,376 mm) – un raport de $\approx 0,82$ față de corp. Întrucât am dorit să creștem lizibilitatea, am derivat-o printr-un raport pe o scară muzicală aplicată corpului: $\text{corp} \times 5/6$ (terță minoră), adică 10,00 la un corp de 12 puncte didot: un raport de $\approx 0,83$ față de corp.

mai mare decât cea obișnuită în tipografia românească⁷⁹. Aceasta întrucât considerăm că textul, dar și apelul notei, trebuie să fie ușor de citit și că toate detaliile din note sunt relevante în domeniul juridic.

Totodată, am renunțat la alineat în notele de subsol, iar numărul acestora l-am setat în exterior și la dimensiunile textului notelor. Această alegere urmează unei sugestii tipografice a lui Robert Bringhurst⁸⁰ și funcțional ajută la identificarea rapidă a notei. Lipsa punctului respectă o viziune de ansamblu asupra semnalelor pe care le lansăm pentru a atrage atenția. Un singur semnal e suficient, mai multe – obosesc. Așa cum acceptăm că a pune un text și în cursive, și între ghilimele doar pentru a marca un citat e excesiv⁸¹, la fel și un punct sau o paranteză după un număr ce are în sine, prin poziția sa pe pagină, o semnificație clară, devine redundant.

De semnalat că, deși ne folosim de caractere numerice desenate în stil vechi [1234567890] în corpul textelor și notelor deoarece ancorează paginile revistei în trecutul său academic și marchează continuitatea academică de decenii a revistei, folosim stilul modern al acestora [1234567890] pentru numărul notelor de subsol precum și în tabele tocmai pentru a nu crea dezechilibre vizuale între linia de bază a numărului și corpul de text aferent acesteia.

79 Pentru setarea apelului notei de subsol am preferat, din motive de lizibilitate, să nu utilizăm versiunile superscript ale fontului, ci să compunem apelul din cifre la un corp mai mic, poziționate manual, astfel încât să putem utiliza semnale mai mari și mai înnegrite decât cele prestabilite.

80 Robert BRINGHURST, *The elements of typographic style*, p. 69.

81 Deși cele două semnale pot fi prezente, concomitent, atunci când fiecare îndeplinește alt rol: De exemplu, ghilimelele marchează citarea, iar caracterele cursive faptul că textul e într-o limbă străină.

6 Machetarea

Așezarea în pagină presupune și determinarea limitelor corpului de text și încadrarea în pagină. Am testat mai multe sisteme de la cele tradiționale la grilele tipografice din designul elvețian. Am ajuns însă rapid la o concluzie. Forma a cedat funcției, motiv pentru care am machetat paginile articolelor pornind de la dimensiunea liniei de text și împărțind în mod egal restul rămas între marginile laterale⁸², iar marginile verticale le-am setat la 10,5% (sus) și 12% (jos). Aceasta întrucât o linie prea lungă obosește lectura, iar una mai scurtă nu e potrivită textului juridic.

E DE LA FORMĂ LA FORMATE

Odată aleasă forma, am extins-o în formate diferite de publicare: de la PDF-ul așteptat al revistei și al fiecărui articol, la formatul revigorat al *HyperText Markup Language*, în care am implementat nu doar o navigare facilă, ci și funcționalități demne de o revistă occidentală. De la formatul EPUB pentru lectura prin aplicații sau dispozitive de citit cărți electronice, la formatul JATS XML destinat exclusiv arhivării și lecturii sale de către calculatoare. Le prezentăm pe rând, format cu format.

1 PDF

Formatul PDF e și formatul ce urmează a fi imprimat. Poate fi considerat formatul de bază al revistei întrucât acesta impune toate metadatele necesare atât generării identificatorului DOI, cât și citării prin raportare la paginația finală a revistei. Avantajul

⁸² Deși inițial optasem pentru un format în oglindă unde marginile erau distribuite în raport 60/40 (interior/exterior), am renunțat la acest criteriu după discuțiile cu editura și după constatarea faptului că, în formatul distribuit online, e mai important să avem o coloană centrată pe pagină întrucât textul nu se răsfoiește pe orizontală ci se **deplasează** pe verticală.

său direct e că permite lectura textului așa cum a fost acesta gândit pentru a fi așezat în pagină (de unde și efortul de a-l prezenta cât mai corect și elegant tipografic). Anterior repunerii în pagină, acest format a primit, din 2017 și până acum, unele îmbunătățiri: am adăugat cuprins individual cu *hyperlink* funcțional la secțiunile materialelor, am asigurat un mod unitar de prezentare a tuturor materialelor și, pe cât s-a putut, a modului în care diferiții autori citeau propriul aparat critic. Materialele au început să primească și bibliografii în majoritatea cazurilor. Am și greșit însă interlinierea din motive tehnice ce puteau fi reproșate modului de funcționare a Microsoft Word precum și calculul dimensiunii alineatelor.

Pentru cititor, am urmărit ca noua punere în pagină să ofere calmul unei lecturi plăcute, iar reperele de navigare să poată fi mereu găsite în același loc.

Pagina de deschidere a fiecărui articol se compune pe baza metadatelor deja înscrise în fișierul sursă. Câteva aspecte tipografice și funcționale merită însă amintite: titlurile articolelor, dacă sunt prea lungi, coboară treptat pe o scară de dimensiuni ca să nu depășească trei rânduri. Notele marcate prin simboluri (* † ‡) leagă fiecare autor de afilierea, adresa de e-mail și pagina ORCID proprie. O mențiune privește identificarea autorului/autorilor ca titulari ai drepturilor de autor asupra operei și adaugă cu claritate o *licență* de utilizare de către ceilalți a textelor în cauză. Aceasta se traduce automat, în funcție de limba de publicare a articolului.

Articolele primesc, pe prima pagină, și numărul DOI ce funcționează ca un identificator peren al acestuia și care trebuie preluat în citarea sa cu prioritate, în detrimentul adresei URL. Data publicării dar și a eventualei actualizări⁸³ înregistrează un reper temporal cu funcții multiple. Menționăm doar pe aceea de

83 Ce se tipărește doar în cazul unei intervenții ulterioare asupra textului, justificată de corecturi minore.

a marca încrederea dintre cititor și textul distribuit de revistă. În cazul în care cititorul revine asupra textului, are el în față aceeași versiune? Problema nu se punea în cazul textelor tipărite, dar se pune curent în cazul celor distribuite în formate numerice.

Navigarea e marcată prin trei repere: cuprinsul, titlurile curente și foliourile (numărul paginilor). Cuprinsul propriu al fiecărui articol nu reține numerotarea secțiunilor principale, doar pe a celor secundare însă asigură navigarea prin *hyperlinkuri* interne. Titlurile curente sunt generate din metadate. Gândite de vechii editori ai revistei⁸⁴ pentru a permite de pe o foaie de revistă oricui să identifice rapid și direct despre cine, ce material și în ce număr de revistă a fost publicat, acestea își păstrează aceeași menire și în prezent. Singura inovație e aceea a alinierii la o tradiție editorială occidentală care folosește, pe lângă titluri și subtitluri, și forme simplificate ale titlurilor curente, stabilite împreună cu autorii și care să înlocuiască titlurile foarte lungi care fac ca secțiunea respectivă să apară îngrămădită și să își piardă, prin greutatea conținutului, estetica și utilitatea.

Paginația revistei a fost și ea stabilită neortodox, la o dimensiune mai mare decât de obicei, foliourile având dimensiunea corpului de text pentru a permite identificarea și citarea rapidă a paginilor.

În ceea ce privește blocul de text, fiecare linie se așază pe o grilă verticală unică, de la prima până la ultima pagină a numărului: la imprimarea față-verso, poziția rândurilor de pe cele două fețe ale colii ar trebui să coincidă. Elementele care ar putea strica ritmul sunt recalculate și reasezate în procesul de randare: citatele-bloc, culese mai mărunț, primesc deasupra și dedesubt exact atâta spațiu cât să determine textul care le urmează să reentre pe grilă.

Titlurile de secțiune nu se individualizează prin corpuri diferite, ci se disting prin registrul grafic — capităluțe, cursive. Numărul primei secțiuni iese din coloană, în marginea exterioară

84 În special îi rămânem recunoscători lui Sergiu GOLUB.

a paginilor, într-un gri estompat, neconcurând titlul. Niciun titlu de secțiune nu ar trebui să rămână singur, la piciorul paginii, fiind setat să treacă, împreună cu o parte din textul său, pe pagina următoare.

Hyperlinkurile sunt semnalate discret și consecvent: o culoare din grila de identitate vizuală a revistei și o săgeată (↗) poziționată după text. Prezența celor două semnale ne-a permis să renunțăm legitim la sublinierea *hyperlinkurilor* ca modalitate de marcarea a prezenței acestora. În tot acest timp, legăturile interne sunt semnalate vizual doar prin utilizarea unei culori diferite. Aceeași convenție se păstrează în toate formatele revistei.

La nivel de număr, articolele încep întotdeauna pe *recto*. Paginile albe necesare se adaugă singure, iar odată atribuite, paginația și DOI-ul unui articol, rămân înghețate la regenerările ulterioare după ce materialul a fost marcat ca publicat. Deși nu vrem să ajungem să vedem cum funcționează acest mecanism, după marcarea articolului ca publicat, o nouă regenerare a acestuia determină tipărirea unei date a actualizării sale alături de data publicării. Astfel, versionarea materialelor și punerea la dispoziție a acestora este semnalată cititorilor.

Tot automat se compun și paginile care preced articolele: coperta, pagina de titlu, preluarea componentei colegiului de redacție, cuprinsul numărului — generat pe rubrici, direct din metadatele articolelor — și lista abrevierilor, adusă la zi cu fiecare număr, așezată pe două coloane, cu litere-titlu și ordonată după alfabetul românesc. Rezultatul e volumul complet într-un singur fișier PDF, gata de tipar, alături de formatele de distribuție individuală ale fiecărui articol.

2 HTML

Statistica revistei⁸⁵ arăta însă că, într-un număr semnificativ de mare, formatul HTML este deopotrivă consultat. Acest format a suferit în timp de o lipsă de atenție din cauza unei modalități improprii de export din Microsoft Word. Prima problemă de rezolvat, după mutarea site-ului și implementarea platformei de producție ojs, a fost dată de diferențele de interlinie cauzate, de această dată, de spațierea defectuoasă în cazul prezenței apelului notelor de subsol. Acest lucru a început să fie remediat prin cod css însă a fost într-o luptă continuă cu setările prestabilite ale ojs, cu utilizarea *iframe*-ului în afișarea conținutului fișierului etc. Același *iframe* bloca și interacțiunea cu *Firefox reader* sau funcții similare din celelalte navigatoare de internet. Abia în fluxul actual am tranșat această dispută: deși ojs continuă să servească fișierul prin *iframe*, un script .js, injectat în antetul site-ului, părăsește imediat cadrul – sau îl ocolește cu totul – și deschide articolul în fereastră întreagă, la adresa sa reală, cu toate funcționalitățile dorite. Am încercat implementarea unor soluții precum curățarea fișierului HTML de codul inutil lăsat de Microsoft Word în urmă, însă niciun exercițiu informatic nu a fost atât de profund prin spiritul și soluțiile propuse – ori de elegant prin rezultatul final – ca cel pe care am reușit să îl implementăm în fluxul actual.

Formatul HTML rămâne formatul de suflet al proiectului: în el am putut construi funcționalitățile pe care le-am căutat mereu în documentarea juridică și pe care, din cunoștințele noastre, nicio altă revistă de drept din România nu le oferă încă. Pagina e

85 Până în prezent au fost descărcate de pe site-ul revistei 363022 de materiale, din care 196214 în format PDF (54.05%) și 166808 în format HTML (45.95%). Însă cifrele sunt înșelătoare întrucât raportează și articolele ce pun la dispoziție doar formatul PDF în noul site și păstrează, pentru formatul HTML un link de legătură. Dacă e să raportăm doar materialele corespunzătoare numerelor publicate exclusiv pe noul site, unde am pus la dispoziție ambele formate, statistica se modifică: 313922 de descărcări din care 49.34% reprezintă fișierele HTML și 50.66% cele PDF.

împărțită în trei panouri — o structură gândită în amintirea *Lens*,⁸⁶ creat pentru formatul JATS XML, și confirmată de aplicațiile în care lucrăm zilnic⁸⁷. Toate iau în calcul formatul monitoarelor de calculator a căror lățime generoasă cere să fie pusă în valoare. Cuprinsul stă în stânga, textul în mijloc, aparatul critic în dreapta.

Vom prezenta funcționalitățile în raport cu etapele interacțiunii cititorului cu textul. Formatul e distribuit într-un singur fișier menit să supraviețuiască și *offline* cu toate funcționalitățile sale.

Fonturile sunt încorporate prin *subsetare* — doar caracterele efectiv folosite sunt inserate. Se obține, astfel un fișier de o dimensiune decentă dar se evită accesul la servicii terțe, de tipul Google Fonts.

La deschidere, textul are dimensiunea cât mai apropiată de cea a ediției tipărite; cititorul o poate însă regla între 85% și 200% și poate alege tema — deschisă sau închisă. Tema stilistică se adaptează automat și detectează și respectă și setările sistemului de operare. Preferințele se rețin pentru accesările subsecvente și se aplică înainte de prima afișare a paginii, fără „clipirea” regăsită pe alte site-uri. Fișierul se adaptează, deopotrivă, și pentru utilizarea pe dispozitive mobile.

Cuprinsul, din panoul din stânga, urmărește secțiunea activă în urma derulării coloanei de text și se desface progresiv: subsecțiunile apar progresiv, doar pentru secțiunea principală în care se află cititorul. Panourile sunt dinamice, se redimensionează prin interacțiunea cu barele acestora și se pot închide independent pentru a permite cititorului să aleagă cea mai confortabilă poziție și lățime, atât a coloanei de text, cât și a panourilor laterale. Ele pot fi și închise, lăsând doar conținutul

86 Ivan GRUBISIC, *LensGalleyPlugin*

87 De la mediile de programare la *Logseq*, ori programele de management al referințelor bibliografice precum *EndNote* sau *Zotero*.

textului la vedere. Când panoul din dreapta e închis, notele și bibliografia prezentate în acesta nu dispar, ci reapar, la finalul coloanei de text.

Setările tipografice ale manifestării PDF sunt redată, pe cât posibil, și aici, astfel încât toate formatele să împărtășească un limbaj de design comun. Iar în marginea dreaptă a textului [pe mobil, în text] sunt marcate și afișate paginile reale ale ediției tipărite, determinate cu precizie: la nivel de cuvânt⁸⁸. Astfel, cine citează „p. 47” din fișierul HTML, citează aceeași pagină ca cel care o citește din formatul PDF sau o are imprimată la dispoziție.

Notele de subsol răspund la trei interacțiuni ale utilizatorului. Purtarea cursorului peste apelul notei deschide o fereastră care se poziționează singură în raport atât cu poziția apelului notei pe linie cât și cu plasarea sa la stânga sau dreapta centrului liniei de text. Fereastra notei rămâne deschisă pentru citire sau chiar preluarea prin copiere a textului notei și se derulează la notele lungi. Clicul aduce nota în panoul din dreapta în secțiunea de note de subsol, o urcă pe prima poziție în rubrică și o marchează cu o culoare de contrast lăsând o zonă de tampon ce se calculează diferit pe desktop și mobil. Iar dacă panoul e închis, clicul duce la nota de la finalul textului. Din zona notelor de subsol, întoarcerea în corpul textului presupune de data aceasta nu un clic pe numărul notei⁸⁹, ci pe săgeata de retur de la finalul textului notei de subsol⁹⁰. Repoziționarea coloanei de text se realizează astfel încât linia de text ce conține apelul notei să se așeze în partea

88 În versiunea actuală, paginația e determinată prin tokeni atribuiți cuvintelor de la fiecare început de pagină, cu omiterea apelului notelor de subsol din acest proces. Apel pe care, de altfel, TYPST nu îl leagă implicit de ultimul cuvânt și pentru care a trebuit scrisă o funcție suplimentară care să asigure această sudură.

89 Din motive tehnice, nu am putut să îl implementăm întrucât chemăm aceleași note de două ori.

90 Reprezentată prin simbolul Unicode U+21A9 U+FE0E, anume ↩.

de sus în *viewport* și o animație a apelului notei să faciliteze regăsirea sa. Notele autorilor (* † ‡) au o funcționalitate similară.

Bibliografia e detectată în ambele forme implementate — cea compusă manual⁹¹, dar și cea generată automat, pentru cei ce folosesc programe de management al referințelor bibliografice, prin intermediul *citeproc*, implementat de Pandoc, din descrierile informatice ale resurselor informaționale salvate în formate specifice⁹², pe baza stilurilor de citare CSL⁹³. Aici am inovat dincolo de capacitățile de care limbajul CSL dispune actualmente astfel încât nu doar am grupat categoriile de referințe bibliografice pe baza tipului acestora (jurisprudență, monografii, teze, articole, intrări de enciclopedie sau dicționar etc.), truc pe care l-au propus deja alți dezvoltatori — dar am reușit și inserarea și marcarea titlurilor de grupări, automatizat, în formatele distribuite.

De la sursele citate, cititorul poate merge mai departe. Practica citării juridice cere menționarea identificatorilor persistenți — ECLI⁹⁴, ELI⁹⁵, CELEX⁹⁶, REJUST⁹⁷ —, acolo unde aceștia există, caz în care nu se mai indică și adresa URL. Simpla lor prezență, ca valori de date tip text, determină recunoașterea și animarea lor în paginile revistei: din elementele identificatorului se decide baza de date de autoritate — HUDOC pentru hotărârile CEDO, motorul de căutare ECLI (e-justice) pentru cele ale CJUE etc. — se construiește câte un hyperlink de tip URL de interogare sub forma unei căutări avansate, iar rezultatul se deschide într-

91 E cazul majorității autorilor.

92 E vorba de programele de management al referințelor bibliografice ce stochează metadatele în baze de date și care pot exporta aceste valori sub forma unui document BIB, JSON etc.

93 Reguli algoritmice programate în limbajul *citation style language*.

94 European Case Law Identifier.

95 European Legislation Identifier.

96 Număr unic de identificare în baza de date EUR-Lex.

97 Număr de identificare a hotărârilor judecătorești în baza de date rejst.ro.

o fereastră nouă. Cititorul nu mai copiază identificatori și nu mai reconstruiește căutările manual. Autorul nu trebuie să se complice cu preluarea unor adrese alambicate și anevoioase. Facilitând căutarea direct pe baza identificatorilor persistenți sperăm să contribuim la popularizarea lor și la adoptarea citărilor care îi plasează în prim-plan, în detrimentul adreselor URL. Precum în formatul PDF, toate trimiterile externe poartă același semnal discret: culoarea de identitate a revistei și o săgeată⁹⁸.

Vine apoi rândul cititorului să citeze. Panoul de informații ține fișele autorilor, metadatele articolului — așezate ca într-un program de management al referințelor — și rubrica „Cum se citează”: citarea gata compusă în stilul revistei, cu o bară de limbi care o traduce în limba de citare dorită și în principalele stiluri juridice internaționale — Bluebook, OSCOLA, Guide McGill, AZR, stilul școlii doctorale de drept din Bordeaux și deși fără nicio legătură directă cu domeniul juridic, stilul Chicago. Toate citările sunt procesate și salvate la generarea fișierului, nu în navigatorul de internet, deci sunt vizibile și *offline*. Referința bibliografică se poate descărca în patru formate — CSL JSON, RIS, BibLaTeX, EndNote — gata de importat în programele de management al referințelor bibliografice utilizate de cititor.

Integrarea Hypothesis.is permite adnotarea publică a articolului.⁹⁹ Am scris, totodată, o foaie de stil dedicată pentru a permite imprimarea, din formatul HTML, mai ales pentru cei cu deficiențe de vedere care doresc o formă a articolului cu un corp de text mai mare. Utilizatorii care vor activa comanda de imprimare vor fi întâmpinați și de o pagină care îi va informa despre natura neoficială a documentului imprimat în format fizic sau care va fi/a fost salvat ca atare în PDF.

⁹⁸ E vorba de caracterul Unicode U+2197, anume ↗.

⁹⁹ Și aici a fost necesară o intervenție suplimentară pentru a face ca blocurile de text să se retragă înspre stânga și să facă loc barei laterale în loc să fie acoperite de ea.

Mai amintim și generarea fișierelor astfel încât să fie compatibile cu *Reader View*¹⁰⁰ dezvoltat de Mozilla Firefox ce oferă un alt mod de a citi același bloc de text. Deși Safari oferă un cititor similar, acesta are neajunsul de a afișa doar text brut – ceea ce rupe *hyperlinkurile* aferente notelor de subsol din text – motiv pentru care nu îl recomandăm.

3 EPUB și Kindle

Acest format permite lectura textului care, pe telefon sau pe *e-reader*, se adaptează ecranului și preferințelor cititorului ce alege corpul de literă, fontul, interlinierea, spațierea cuvintelor, a caracterelor etc. inclusiv tema de culoare. Destinat aplicațiilor desktop sau mobile, dar mai ales pentru cititoare de cărți electronice, EPUB a devenit un tip de format relativ cunoscut.

Am fost nevoiți să dezvoltăm trei versiuni diferite în formatul EPUB datorită particularităților dispozitivelor de lectură pe care le-am ținut pentru acesta de la bun început. De ce trei derivări? Întrucât, pentru cei ce dețin un cititor Kobo sau Kindle, fișierele EPUB generice sunt incompatibile cu preferințele acestora, motiv pentru care fiecare derivare trebuie codată distinct.

Dar și în contextul libertății cititorului final, identitatea tipografică a revistei rămâne nestingherită: fișierul e distribuit cu fonturile încorporate și cu proporțiile derivate din aceleași calcule ca ediția tipărită.

Deși textul curge liber, paginația ediției tipărite nu se pierde. La fiecare început de pagină din PDF, fișierul poartă un semn invizibil, iar cititoarele care știu să-l folosească – Apple Books,

100 Safari oferă o funcționalitate similară însă, prin construcție, elimină *hyperlinkurile* din apelul notelor de subsol. Aceste numere, deși prezente, nu pot funcționa ca ancure de navigare către note, motiv pentru care nu putem recomanda folosirea funcționalității în Safari. În *Firefox Reader View*, linkurile de navigare se păstrează. FIREFOX, Firefox Reader View for clutter-free web pages, în: *Mozilla support*, (08 sept. 2024), online: <http://mzl.la/1cHarCP>.

Thorium — oferă „paginile reale”: navigarea direct la o pagină anume devine astfel posibilă, la fel și citarea exactă. Fișierul declară explicit, în metadatele sale, sursa acestei numerotări: ediția publicată — fișierul PDF disponibil online la adresa DOI-ului articolului. Pentru derivarea kepub, paginația nu a putut fi inclusă ca o funcționalitate în sine, întrucât lipsește ca atare din Webkit-ul dezvoltat de Kobo pentru cărțile sale. De aceea, la fel ca în versiunea HTML, cititorii vor putea observa că am inserat direct în text, la locul potrivit, numărul paginii reale.

Notele de subsol urmează convenția EPUB 3: o apăsare pe apelul notei o deschide într-o fereastră deasupra textului cadrului curent. Avantajul e fluidizarea continuării lecturii după parcurgerea textului din notă. Cititoarele de fișiere EPUB care nu cunosc funcționalitatea afișării notelor de subsol în ferestre, le vor arăta direct în blocul de note de la finalul articolului.

Pentru început, EPUB-ul se distribuie la nivel de număr: un singur fișier, cu copertă, cuprins pe rubrici cu legături către articole și lista abrevierilor. Fiecare articol își păstrează pagina de titlu, rezumatele și cuvintele-cheie în toate limbile, iar la final, fișa autorului și modelele de citare. Sistemul poate genera oricând și EPUB-uri individuale, pe articol.

Ce ar trebui să facem cu versiunile EPUB pregătite pentru Kobo sau Kindle? Dispozitivele Kobo pot fi conectate direct la calculator prin USB, simpla deplasare a fișierului ... kepub.epub este suficientă. În cazul utilizatorilor de dispozitive comercializate sub marca Kindle, *sideloadingul* se poate realiza prin Calibre sau chiar mai simplu: Utilizatorul folosește unul din mijloacele de transmitere a documentelor personale către Amazon¹⁰¹. În toate cazurile, operațiunea durează sub un minut,

101 O pagină ce conține o interfață directă de trimitere e disponibilă aici: <https://www.amazon.com/sendtokindle/>. Atenție, pagina poate fi .fr, .it, .de etc. Utilizatorul va alege acea destinație/magazin Amazon unde are, de fapt, creat contul. Tot acolo sunt indicate și celelalte mijloace oficiale de comunicare a documentelor: de la aplicații și extensii până la trimiterea lor prin e-mail.

iar fișierul convertit din EPUB într-unul din formatele compatibile cu dispozitivele/aplicațiile Amazon Kindle e transmis, online, direct către acestea.

Conversia în formatul Kindle nu se realizează de redacție datorită regulilor stricte ce vizează distribuția online a documentelor generate prin programele de conversie ale Amazon, iar o conversie prin alte instrumente în formatul AZW3 s-a dovedit nesatisfăcătoare.

4 JATS XML

Ultimul format nu e destinat lecturii. JATS XML e limbajul destinat calculatoarelor, stocării și accesării din baze de date, de către agregatoare, în arhive electronice.

Pentru fiecare articol se emite un fișier conform schemei de arhivare JATS 1.4 (ANSI/NISO Z39.96-2024). El poartă tot ce definește articolul: titlurile, rezumatele și cuvintele-cheie în toate limbile, autorii cu afiliere și ORCID, rubrica din revistă în care e publicat materialul, volumul, numărul, paginile, licența de distribuție și DOI-ul. Alături de metadata, textul integral, cu notele de subsol păstrate ca note, legate de locul lor exact din text.

În privința referințelor bibliografice, două funcționalități merg în paralel, după felul în care a lucrat autorul. Referințele scrise de mână în notele de subsol rămân ceea ce sunt: text de notă, păstrat ca atare. În schimb, referințele provenite din programele de management al referințelor bibliografice – Zotero sau oricare altul care exportă în formatele CSL JSON ori BIBTEX – și inserate în text prin mecanismul *Citation Style Language* sunt descompuse și etichetate câmp cu câmp: autor, titlu, an, publicație, DOI. Un agregator le poate astfel urmări și număra fără să le „citească”. Totodată, fiecare fișier JATS e validat la generare contra DTD-ului oficial al schemei.

Năzuința din momentul implementării OJS din anul 2018 se împlinește ca o profeție: JATS XML nu a devenit sursa din care

generăm formatele, ci unul dintre formatele generate dintr-o sursa unică. Rămâne de văzut dacă în timp, formatul QMD nu va prelua el însuși rolul JATS XML ca format de arhivare.

F O PREGĂTIRE PENTRU VIITOR

Quarto are deja posibilitatea de a lucra nativ cu programul de management al resurselor bibliografice Zotero, cu stiluri de citare CSL și cu bibliografii în formate BIB sau JSON. SUBB Informatica, de pildă, acceptă spre publicare doar manuscrise în format L^AT_EX¹⁰². Autorii acestora știu cum să utilizeze funcționalitățile de citare automată prin păstrarea referințelor bibliografice în format B_IB_TE_X. Revista noastră e acum pregătită și pentru asemenea manuscrise, în care autorii folosesc citările automatizate. Aceasta și pentru că stilul de citare juridic, necesar generării citării automatizate, e în mare parte finalizat și va deveni disponibil sub denumirea revistei noastre. Cât despre formatul pentru referințele bibliografice, sugerăm utilizarea unui document JSON cu export direct din Zotero prin plugin-ul *Better BibTeX for Zotero*¹⁰³ întrucât e compatibil cu toate tipurile de referințe bibliografice și păstrează la export toate câmpurile din baza de date.

Prezentul articol a fost scris prin punerea în scenă a tuturor acestor mecanisme de citare și face dovada că funcționalitatea citărilor automatizate e deja inclusă și că e implementată în paralel cu citările scrise integral de mână și inserate în note de subsol.

Noile generații de juriști vor putea testa deja și posibilitatea scrierii documentelor direct în format QMD pe care le vom accepta în redacție.

102 Conform ghidului redacției disponibil la: <https://www.cs.ubbcluj.ro/~studia-i/journal/journal/about/submissions/>.

103 Pagina proiectului: <https://github.com/retorquere/zotero-better-bibtex/>.

III

CONTROLUL FLUXULUI EDITORIAL ȘI BENEFICIILE REALE

Fluxul editorial rămâne în primele sale etape același. Am păstrat efectuarea evaluărilor, comunicarea observațiilor și a corecturilor necesare precum și verificarea acestora în programele cu care autorii sunt familiarizați¹⁰⁴. Doar după obținerea textului final pentru publicare, noul sistem dezvoltat își găsește cu adevărat locul. Documentele în format DOCX și, curând, ODF sunt pregătite pentru transformarea textului în *Markdown* prin scripturi diferite create de noi. Acestea garantează prevenirea și tratarea problemelor de conversie pe care Pandoc le întâmpină în contextul specific al textelor revistei și oferă rapoarte detaliate după aplicarea unui număr considerabil de teste post-*randare*.

A FLUXUL TEHNOREDACTĂRII

Fluxul a fost imaginat astfel încât fiecare etapă să asume o singură sarcină principală supusă controlului și verificării rapoartelor de generare. Manuscrisul `.docx` este mai întâi curățat de zgomotul ascuns al editoarelor de text, apoi convertit în *Markdown* și verificat, informatic, cuvânt cu cuvânt, față de original. Doar după o conversie reușită intervine motorul de paginare care, în mai multe treceri de *randare*, așază în pagină articolele, le calculează paginile și identificatorii, generează citările și încorporează fonturile.

În procesul de conversie în format *Markdown* (Quarto), documentul primește metadatele necesare generării formatelor subsecvente. Titlurile, rezumatele și cuvintele-cheie, în format

104 Vom insista în viitor asupra popularizării programelor *open-source* precum LibreOffice ale căror formate le vom accepta oficial.

multilingv, sunt adăugate automat din documentul sursă și înregistrate ca metadata. Dacă nu au putut fi preluate din proprietățile documentului inițial, sunt inserate perechi de „element: valoare de date” pregătite pentru a permite adăugarea manuală și a altor detalii. Dintre acestea menționăm: limba materialului, informații despre autori: acreditările, afilierile și datele de contact ale acestora etc. Fiecare material este adăugat apoi într-un director al numărului de revistă. Aici, un document YAML controlează metadatale numărului: data apariției, număr, volum, formatul DOI etc. Un script Python controlează întregul proces de generare a numărului, iar titlurile curente sunt generate automat pe baza metadatelor deja prezente. DOI-urile sunt atribuite dintr-o parte fixă și una variabilă, care ia în considerare anul, numărul și paginația articolului în număr — de aceea se adaugă abia după prima generare a formatelor PDF, când paginile întregului număr s-au stabilizat.

Toate aceste reguli prind viață printr-un lanț de programe care poartă manuscrisul autorului, din formatul său de redactare obișnuit, până la formatele digitale de distribuție ale revistei.

Din aceeași sursă se nasc, în cele din urmă, trei formate de lectură — PDF, HTML și EPUB —, fiecare modelat de propriul set de filtre Lua, la care se adaugă, bineînțeles, și fișierul de arhivare JATS XML.

B BENEFICII

Există beneficii reale? Efortul descris în paginile de mai sus a fost considerabil și nu s-ar justifica dacă tot ce s-ar dori pentru o revistă ar fi sporirea lizibilității textului ori remachetarea sa.

Primul beneficiu de menționat e lucrul cu un text sursă eliberat de orice balast vizual. Acesta e marcat descriptiv sau programatic și nimic mai mult. Libertatea ulterioară de a decide forma îi va atrage pe cei care au un gust pentru estetica și funcționalitatea textului. Acest beneficiu poate fi obținut doar prin utilizarea

Pandoc sau a unui convertor similar, ori a exportului de text într-un format eliberat din corsetul complex al OOX și marcarea sa descriptivă manual, într-o etapă ulterioară.

Al doilea beneficiu e dat de asigurarea corectitudinii generării formatelor multiple. Dacă fiecare format ar presupune culegerea manuală a textului, ar presupune o muncă de transcriere care ar trebui mereu comparată cu celelalte pentru a asigura că eventualele greșeli de transcriere nu apar doar în unul dintre formatele multiple. Beneficiul reapare și în cazul eventualelor corecturi operate asupra textului. Acestea se realizează asupra sursei unice și formatele se regenerează automatizat de pe aceasta. La fel de important, spre deosebire de o conversie oarbă efectuată de un procesor de text, eventualele greșeli ale sistemului pot fi urmărite și reproduse — deci pot fi găsite și reparate o dată pentru totdeauna.

Al treilea beneficiu constă în automatizarea versionării documentelor și, implicit, atenționarea autorilor, în contextul citării, asupra versiunii de referință. Una din funcționalitățile suplimentare introduse de noi e posibilitatea generării de noi versiuni pentru eventuale corecții minore și după prima publicare. OJS deja suportă funcționalitatea și permite înregistrarea, publicarea și monitorizarea versiunilor multiple ale unei publicații. E un alt mod de a scrie o erată...

Materialele au un status care se schimbă în momentul publicării. Odată publicate, paginația și DOI-urile rămân înghețate la orice regenerare a formatelor; revista poate reface oricând un format — pentru o funcționalitate nouă, pentru a îndepărta o eroare descoperită târziu — fără ca vreo trimitere bibliografică, publicată deja, să devieze de la paginile originare. Totodată, noile formate publică data actualizării, ce se generează automatizat, pentru a permite trasabilitatea documentelor.

Al patrulea e o redistribuire a timpului. Prețul a fost plătit însutit odată cu implementarea inițială când noi am prestat și acumulat câteva sute de ore de muncă doar de implementare

tehnică. Bineînțeles că acestea puteau fi repartizate în timp pentru sarcinile cronofage¹⁰⁵ ce cumulat ajungeau ele însele la un număr de zeci de minute de lucru atent și repetitiv la fiecare număr. Puteau fi consumate astfel dar satisfacția rezultatului final și a tipului de muncă intelectuală efectiv prestată justifică pe deplin alegerea.

O satisfacție costisitoare, prețul, dacă ar fi să fie plătit unui dezvoltator, raportat la nișa de cunoștințe și limbaje de programare utilizate, precum și la numărul de ore de muncă efectivă e important. Ca o referință, estimăm că un astfel de proiect consumă între 140 și 700 de ore de muncă. Noi l-am dezvoltat din pasiunea și atașamentul pentru revistă.

Munca de detaliu și crearea numărului final se produc și se propagă acum informatic, automatizat și sistematic, întregul număr de revistă fiind produs, în toate formatele sale, cu toți identificatorii necesari, atât ca unitate bibliografică, precum și ca formate individuale aferente fiecărui material în parte. Întrucât procesul este și monitorizat și raportat, acesta poate fi considerat sigur. Durata? depinde de puterea de calcul și de intensitatea și complexitatea materialelor. Aceasta e de câteva minute pe număr. Cele mai importante etape sunt recalcularea așezării pe grilă a textului în formatul PDF confruntat cu corpuri de text diferite (2:46 min.)¹⁰⁶, scrierea cu capităluțe a acronimelor și siglelor oficial utilizate în revistă, procesul de generare a formatelor JATS XML, HTML, EPUB unde *subsetarea* caracterelor efectiv utilizate din fonturi ia cel mai mult timp și crearea fiecărui format în parte, inclusiv a celor care reunesc întregul număr.

105 De înregistrare manuală a afilierii și datelor de contact ale autorilor, de atribuire manuală a paginilor, în formarea numărului final, de verificare a titlurilor curente, de generare a cuprinsului numărului, a listei de abrevieri, exportul în formatele prestabilite, curățarea fișierelor HTML, a arhivei de depozit etc.

106 Detaliu tipografic întrucât singurul beneficiu urmărit e să se asigure că formatul tipărit așează rândurile pe recto și verso identic pe grilă.

Al cincilea e că designul tipografic a fost transpus într-un set concret de date, un ansamblu de „fișe de stil”: valorile de date atribuite variabilelor tipografice sunt salvate fie static pentru cele pe care nu intenționăm să le mai alterăm, fie dinamic, în fișiere de parametri generate de propriul *calculator tipografic*, separate de conținutul textelor. Revista se poate reaseza grafic fără să atingă un singur text sursă și poate aplica chiar, retroactiv, materialelor publicate în condiții precare, noile forme tehnice. Dezbrăcarea textului de aspectul grafic permite, de fapt, pentru sursa unică, supraviețuirea sa.

Experiența de implementare nu a fost însă *plug-and-play*. Instrumentele — Quarto, TYPST, Pandoc — oferă gratuit infrastructura, dar fiecare decizie descrisă în acest articol a cerut și adaptare prin scrierea de cod, un proces deloc lin, pe care doar dezvoltarea IA l-a făcut tolerabil. Adoptarea a fost simplă; adaptarea, nu.

Un alt aspect demn de menționat ține de longevitatea sistemului: acesta va funcționa cât timp cineva îl va înțelege și îl va întreține. Pașii următori ar fi, poate, reunirea scripturilor într-o aplicație cu o interfață grafică, scrierea unui ghid intern sau, măcar, pregătirea de șabloane cu setările actuale de prezentare astfel încât să existe și planuri B, C, dar și Z.

Bilanțul rămâne totuși cu un excedent. Costul s-a plătit o dată, beneficii reale se vor contabiliza la fiecare nou număr, odată cu fluidizarea editării și tehnoredactării.

Prezentat intenționat într-o manieră non-tehnică, modelul nostru poate insufla și celorlalte reviste curajul de a-l adopta, fie într-o formă de bază, prin utilizarea șabloanelor oferite de Quarto, fie de-a dreptul flamboiant, ieșind din tipare prin imaginație și stil.

CONCLUZIE

Încă din momentul dactilografierii unui articol, cel târziu în etapa editorială, o corectă marcă descriptivă a textelor sursă devine o sarcină de împărțit între autori și editori.

Pentru a sprijini autorii să își însușească această sarcină creativă până la capăt, revista nu le va mai cere să respecte instrucțiuni prin fișe de tehnoredactare, ci le va pune la dispoziție documentele șablon (*templates*) cu selecția de stiluri necesare redactării unui material brut și îi va invita să le aplice corespunzător¹⁰⁷. Acestea vor cuprinde doar stilurile de paragraf și de caractere necesare în procesul de marcă și scriere a textelor juridice pe care le vom ordona după frecvența utilizării lor efective.

Universitatea e un loc al dialogului și al împărtășirii și diseminării de cunoștințe. Tot în universitate, studenții, viitorii noștri autori, trebuie să fie învățați despre cum să scrie corect textele în format digital care urmează să fie distribuite, arhivate, diseminate altfel decât prin simpla lor imprimare.

Autorii trebuie să conștientizeze multiplele beneficii ale unei marcări corecte a propriilor texte. În ce privește publicarea unor opere, reamintim că doar după ce acestea sunt corect marcate pot urma un proces de conversie și de publicare într-un flux de generare a unor formate multiple. Iar această marcă nu e necesară doar pentru revista noastră ci, din cunoștințele noastre, pentru orice flux de producție, indiferent de sistemul de tehnoredactare implementat.

Reținem că, pentru majoritatea textelor despre drept, formatul *Markdown* îmbogățit cu metadate scrise în *YAML* pentru sursa

¹⁰⁷ Vom distribui atât șabloane pentru Microsoft Word, cât și pentru LibreOffice și LyX.

unică, propus de Quarto, este mai mult decât suficient. Pentru acele funcționalități ce nu se regăsesc între cele deja existente, există mereu posibilitatea de a încerca de a le dezvolta prin extensii programatice.

Quarto, alături de Pandoc și de compilatorul TYPST ce asigură exportul fișierelor PDF reprezintă un pachet complet de instrumente ce pot fi adoptate de revistele care doresc să își impună prezența în mediul online și să distribuie formate multiple. Însă programele amintite nu sunt preconfigurate pentru gustul și nevoile tuturor. E posibil ca, raportat la tipurile de documente pe care redacțiile le au de publicat, să necesite atât prezența unui programator cât și a unui tipograf care să asigure demararea corectă a proiectului. Noi am fost, pe rând, câte puțin din fiecare, fără să ne putem declara vreunul.

Ce rămâne pentru SUBB Iurisprudentia? Alături de necesitatea de a crea planuri concrete ce vor putea face ca munca noastră să supraviețuiască în timp, luăm în considerare, totodată, regenerarea vechilor publicații distribuite în format HTML pentru a le alinia noului format creat pentru revistă.

Din postura de autor, dar și de redactor, sperăm ca opera de creație intelectuală pe care am dus-o la bun sfârșit să dea rod: un nou suflu textelor pe care le vom publica, un nou val de cititori care o vor îndrăgi.

BIBLIOGRAFIE

MONOGRAFII

- [ANON.], *Lexique des règles typographiques en usage à l'imprimerie nationale*, ed. a 3-a, Imprimerie nationale, Paris, 2002.
- ACADEMIA ROMÂNĂ, INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN - ALEXANDRU ROSETTI”, *Îndreptar ortografic, ortoepic, morfologic și de punctuație*, PANĂ DINDELEGAN Gabriela [coord.], ed. a 6-a, Univers Enciclopedic Gold, București, 2024.
- ARANGHELOVICI Cristiana, Ana IORGA MIHAIL, Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU, *Punctuația limbii române*, VINTILĂ-RĂDULESCU Ioana [coord.], Univers Enciclopedic Gold, București, 2025.
- BRINGHURST Robert, *The elements of typographic style*, ed. a 2-a, Hartley & Marks, 1996, online: Internet Archive [distrib.], http://archive.org/details/elementsof_typogroooooobrin/.
- GAUTIER Damien, Claire GAUTIER, *Mise en page-s, etc : Manuel*, Pyramyd, Paris, 2009.
- LETOUZEY Victor, *La typographie*, ed. a 2-a, Presses Universitaires de France, 1970, online: gallica.bnf.fr [distrib.], <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k33570760>.
- LUPTON Ellen, *Thinking with type: a critical guide for designers, writers, editors, & students*, ed. a 2-a, Princeton Architectural Press, New York, 2010.

- MOLIN Virgil, *Cartea Tipografului*, vol. I, Uniunea camerelor de muncă, București, 1939.
- PAPADIMA Raluca, Mihaela GHERGHE, *Manual de legal writing. Tehnici generale de redactare a documentelor juridice*, Hamangiu, București, 2025.
- RAMAT A. (Aurel), *Le Ramat de la typographie*, Montréal : A. Ramat, 1996, online: Internet Archive [distrib.], http://archive.org/details/leramatdelatypogooorama_i8d5[↗].
- SAMARA Timothy, *Typography workbook: a real-world guide to using type in graphic design*, Rockport Publishers Inc., 2006, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/typographyworkbooooosama>[↗].
- SONCINUS Hieronymus, *Ad illustrissimum et excellentissimum principem Caesarem Borgiam, Aemyliae ac Valentiae ducem etc. et Sanctae Romanae Ecclesiae vexilliferum*, în: *Opere volgari di Messer Francesco Petrarca*, Hieronimo Soncino, 1503, online: <https://www.digitalcollections.manchester.ac.uk/view/PR-SPCC-16096/10>[↗].
- SQUIRE Victoria, *Getting it right with type*, Laurence King, 2006, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/gettingitrightwiooooosqui>[↗].

ARTICOLE, COMUNICĂRI

- COOMBS James H., Allen H. RENEAR, Steven J. DEROSE, Markup systems and the future of scholarly text processing, în: *Commun. ACM*, vol. XXX, nr. 11, pp. 933-947, online: <https://doi.org/10.1145/32206.32209>[↗].
- GARNETT Alex, Michael AUFREITER, Oliver BUCHTALA, Juan Pablo ALPERIN, *Introducing Texture: An Open Source WYSIWYG Javascript Editor for JATS*, în: *Journal*

Article Tag Suite Conference (JATS-Con) Proceedings [Internet], National Center for Biotechnology Information (US), Bethesda (MD), 2017, online: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK425544/>↗.

JOEA Dorin, Citarea în elaborarea textului-despre-drept: Citare, citat, referință. Elemente de bază, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia*, vol. LXVII, nr. 3 [2022], pp. 67-124, online: [https://doi.org/10.24193/SUBBiur.67\(2022\).3.3](https://doi.org/10.24193/SUBBiur.67(2022).3.3)↗.

DICȚIONARE

Dictionnaire de français Larousse, online: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>↗.

DOCUMENTE

MACFARLANE John, *Pandoc User's Guide*, 03 iun. 2026, online: <https://pandoc.org/MANUAL.pdf>↗.

MICROSOFT CORPORATION, *Microsoft Word. Word Processing Program for IBM Personal Computer*, 1983, online: Internet Archive [distrib.], <http://archive.org/details/MicrosoftWord1.0-Manual>↗.

PAGINI WEB, PROGRAME INFORMATICE ȘI APLICAȚII

[ANON.], How Books and Journals Are Produced, în: *The Chicago Manual of Style Online*, online: <https://www.chicagomanualofstyle.org/help-tools/production-technologies.html>↗.

AG WG PARTICIPANTS, Technique H49: Using semantic markup to mark emphasized or special text, în: WCAG 2.1, (12 ian. 2026), online: <https://www.w3.org/WAI/WCAG21/Techniques/html/H49>↗.

AG WG PARTICIPANTS, Technique G115: Using semantic elements to mark up structure, în: *WCAG 2.1*, (12 ian. 2026), online: <https://www.w3.org/WAI/WCAG21/Techniques/general/G115>⁷.

AG WG PARTICIPANTS, Technique G140: Separating information and structure from presentation to enable different presentations, (15 iul. 2025), online: <https://www.w3.org/WAI/WCAG21/Techniques/general/G140>⁷.

DIAGONAL SAS, *Dictionnaire historique de la langue française*, [app. IOS], REY Alain [coord.], v. 5.1(1), Dictionnaires Le Robert/Sejer, Paris, (2018).

FIREFOX, Firefox Reader View for clutter-free web pages, în: *Mozilla support*, (08 sept. 2024), online: <http://mzl.la/1cHarCP>⁷.

GRUBISIC Ivan, *Lens*, ELIFE SCIENCES PUBLICATIONS, LTD. *et al.* [contrib.], 2-o, eLife Sciences Publications, Ltd., (02 sept. 2025), online: <https://github.com/elifesciences/lens>⁷.

KEERTHIKAMSFT, Utilizarea stilurilor în Word pentru web | Microsoft Support, online: <https://support.microsoft.com/ro-ro/word/use-styles-in-word-for-the-web>⁷.

TEI CONSORTIUM, Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange TEI P5, [v. 4.11.0, 358d2e48e], (18 feb. 2026), online: <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/AB.html>⁷.